

รู้หลัก รู้จัก
และปรับใช้เครื่องมือทำงานกับชุมชน

ข้อมูล ISBN : 978-616-7854-02-1
พิมพ์ครั้งที่ 1 พฤศจิกายน 2556

จำนวนพิมพ์ 1,000 เล่ม

ที่ปรึกษา
แพทย์หญิงสุพัตรา ศรีวณิชชากร

บรรณาธิการ
ทัศนีย์ ญาณะ
พุกษา บุกบุญ

ผู้ช่วยบรรณาธิการ
รัตนศิริ ศิระพานิชย์กุล

เรียบเรียง
ชิวัน ชันธรรม

ประสานงาน
พุกษา บุกบุญ

ศิลปกรรม
แก้วกานดา จิตคงกาล

พิมพ์ที่
บริษัท ปียอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด
3366/24-25 ถนนพระราม4 แขวงคลองตัน เขตคลองเตย กรุงเทพฯ 10110

จัดพิมพ์และเผยแพร่โดย
สถาบันวิจัยและพัฒนาาระบบสุขภาพชุมชน (สพช.)
126/749 หมู่ 5 หมู่บ้านการเคหะนนทบุรี ซอยสุขาประชาสรรค์
ตำบลปากเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี 11120

ดาวน์โหลดเนื้อหาได้ที่
www.thaiichr.org

เปิดใจ ทำไมต้องเครื่องมือ

นพ.อมร นนทสุต ได้กล่าวถึงต้นกำเนิดแนวคิดของเครื่องมือการประเมินและพัฒนาสุขภาพชุมชนว่า ถูกพัฒนาขึ้นมาเพื่อตอบสนองยุทธศาสตร์การสาธารณสุขมูลฐาน ปี 2520 ที่มุ่งเน้น “ให้ประชาชนสามารถลุกขึ้นมาดูแลสุขภาพด้วยตนเอง” แต่ปัญหาสำคัญของกระบวนการขับเคลื่อนในขณะนั้น คือ “จะอย่างไรให้ชาวบ้านลุกได้” จากปัญหานี้จึงนำมาสู่การแสวงหาเครื่องมือมาช่วย เป็นเครื่องมือที่อยู่บนฐานความเชื่อมั่นในศักยภาพการดูแลสุขภาพตนเองของชาวบ้าน ซึ่งต่อมาได้มีการคิดค้นและค้นพบเครื่องมือต่างๆ เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาระบบสุขภาพให้สอดคล้องกับวิถีชุมชน

หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอตัวอย่างการใช้เครื่องมือจากฐานประสบการณ์และบทเรียนของทั้งผู้รู้และนักปฏิบัติการในพื้นที่ อาทิ นพ.อมร นนทสุต ดร.บัญญัติ แก้วส่อง และคุณนเรศ สงเคราะห์สุข นอกจากนี้ ยังรวบรวมจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง อาทิ รายงานการศึกษาของ รายงานการศึกษากาวิเคราะห์เครื่องมือและกระบวนการที่เกี่ยวข้อง โดยสำนักงานวิจัยและพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน (สพข.) กระทรวงสาธารณสุข และสถาบันพัฒนาสุขภาพอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล และรายงานการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องการใช้เครื่องมือประเมินระบบสุขภาพชุมชน

คณะผู้จัดทำ สำนักงานวิจัยและพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน (สพข.) หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการสานต่อยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนระบบสุขภาพโดยชุมชนและเพื่อชุมชน อาทิ เจ้าหน้าที่จากหน่วยบริการสาธารณสุข องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรชุมชน หรือนักพัฒนาต่างๆ อีกประการหนึ่ง แนวทางการใช้เครื่องมือที่เสนอไว้มิใช่สูตรสำเร็จตายตัว หากแต่มีความยืดหยุ่นสูง จึงหวังใจว่า หนังสือเล่มนี้จะช่วยกระตุ้นการพัฒนาเครื่องมือในการทำงานร่วมกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อตอบสนองการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพอย่างมีประสิทธิภาพ ท้ายที่สุดนี้ ขอขอบพระคุณทุกฝ่ายที่มีส่วนร่วมในการผลิตงานชิ้นนี้ และยินดีที่จะรับข้อเสนอแนะและแลกเปลี่ยนสำหรับการปรับปรุงเนื้อหาให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

คณะผู้จัดทำ
สิงหาคม 2556

สารบัญ

เปิดใจ ทำไมต้องเครื่องมือ
หลักการ และความสำคัญของการใช้เครื่องมือ
แนะนำเครื่องมือในการประเมินสุขภาพชุมชน
วิจัยชุมชนและการประเมินต้นทุนชุมชน
แผนแม่บทชุมชน
เครื่องมือ 7 ชิ้น
นานาเทคนิคเครื่องมือสร้างการเรียนรู้
ทิ้งท้าย

หลักการ และความสำคัญของการใช้เครื่องมือ

คงไม่อาจปฏิเสธว่า ในการทำงานอะไรสักอย่าง เรามักจะต้องการเครื่องมือเครื่องมือไม่เพื่อช่วยให้งานชิ้นนั้นสำเร็จลุล่วง ซึ่งในการประเมินสุขภาพชุมชนเป็นอีกหนึ่งงานที่มีความพยายามในการคิดค้นแสวงหา เครื่องมือหลายๆ อย่างเพื่อนำมาสนองตอบเป้าหมายของผู้ใช้ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นกระบวนการพัฒนาชุมชนให้เกิดการเรียนรู้และความเข้มแข็งไปด้วยในตัว ซึ่งก่อนจะไปถึงเรื่องตัวเครื่องมือที่เป็นเนื้อหาส่วนใหญ่ของหนังสือเล่มนี้ อยากจะชวนทุกท่านถอยหลังกลับมาตั้งหลักกับหลักการในการใช้เครื่องมือกันก่อน

เป้าหมายต้องมาก่อนเครื่องมือ

หลักการสำคัญของการใช้เครื่องมือในมุมมองของ ผศ.ดร.บัญญัติ แก้วส่อง¹ นั้น ผู้ใช้ต้องมีความชัดเจนในเป้าหมายในสิ่งที่จะประเมิน หรือถ้าเป็นงานวิจัยก็ต้องมีโจทย์วิจัยที่ชัดเจนก่อน จากนั้นจึงค่อยเลือกใช้เครื่องมือทีหลัง โดยเงื่อนไขในการเลือกใช้เครื่องมือจะแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับเป้าหมายหรือโจทย์ที่เราต้องการประเมิน ไม่ควรคิดเครื่องมือก่อน ยกตัวอย่าง หากโจทย์วิจัยคือ “การประเมินระบบสุขภาพของชาวบ้าน โดยมีเป้าหมายสำคัญคือชาวบ้านต้องรู้จักสถานะของตัวเองด้วย” การเลือกเครื่องมือวิจัยเพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับโจทย์วิจัยนี้ก็คือ ต้องเลือกเครื่องมือที่จะช่วยให้ชาวบ้านสามารถประเมินตัวเองและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาพร้อมกันได้ เพราะถ้าหากมีเป้าหมายเช่นนี้การเลือกใช้เครื่องมือแบบนักวิชาการทำวิจัยก่อนแล้วให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในภายหลังจะทำให้งานวิจัยกลายเป็นงานยากและเสียเวลา แต่หากมีการคิดและทำร่วมกันระหว่างนักวิจัยและชาวบ้านตั้งแต่เริ่มต้น งานวิจัยก็จะสามารถเดินหน้าไปได้อย่างรวดเร็ว

“มันขึ้นอยู่กับว่าเรากำลังประเมินอะไร เพราะหากไม่มีโจทย์มันจะเลือกใช้เครื่องมือก่อนไม่ได้ การคิดเครื่องมือก่อนมองว่าเป็นวิธีการที่ผิดตั้งแต่ต้น มันต้องขึ้นอยู่กับว่าโจทย์วิจัยคืออะไรแล้วหลังจากนั้นก็มาตีความว่าโจทย์วิจัยนั้นๆ ควรใช้เครื่องมือไหนเพื่อตอบโจทย์ได้ดีที่สุด และเหมาะสมมากที่สุด” (บัญญัติ แก้วส่อง)

ในขณะที่นักวิชาการอิสระอย่าง อาจารย์ณรงค์ สงเคราะห์สุข มองว่า ในการลงไปพัฒนาชุมชนนั้น จำเป็นต้องลงไปเรียนรู้ทำความเข้าใจกับชุมชนเสียก่อน โดยมองหา Positioning ของชาวบ้าน”

¹ ผู้อำนวยการฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เพื่อให้ทราบถึง “ทุนเดิม” ที่จะใช้เป็นจุดเริ่มต้นในการทำงาน และเรียนรู้ชุมชนให้ลึกถึงระบบนิเวศวัฒนธรรมใน 3 มิติคือ มิติคนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และคนกับคน

แม้ว่าจะเป็นผู้มีประสบการณ์การใช้เครื่องมือต่างๆ มากมาย แต่กับเรื่องเครื่องมือในการทำงานกับชุมชนนั้น อาจารย์นเรศเองกลับไม่ได้ติดยึดเฉพาะเครื่องมือใดเครื่องมือหนึ่งเป็นพิเศษ แต่ให้ความสำคัญกับการเลือกใช้เครื่องมือที่ช่วยให้ชาวบ้านเห็นต้นทุนของตัวเอง ขณะเดียวกันก็ต้องไม่ไปทำลายความเชื่อมั่นของชาวบ้าน หรือทำให้ชาวบ้านรู้สึกถูกกดทับ

ในแง่ของการนำเครื่องมือไปใช้นั้น อาจารย์นเรศ แนะนำว่า ต้องนำไปใช้ด้วยความเข้าใจ ไม่ใช่ด้วยการท่องจำ ที่สำคัญ “อย่าใช้เครื่องมือเพื่อเป็นเครื่องมือ” เพราะการใช้เครื่องมือไม่ใช่แค่การนำเอาเครื่องมือลงไปใช้ แต่มันประกอบด้วยด้านใน (Inner side) ของผู้ใช้เครื่องมืออื่นๆ ด้วยว่ามีความเข้าใจ และสามารถทำให้ “เครื่องมือไม่ใช่เครื่องมือได้อย่างไร”

“อย่าใช้เครื่องมือเพื่อเป็นเครื่องมือ” เพราะมันจะกลายเป็นว่าใช้เครื่องมือเพื่อรับใช้เรื่องราวบางอย่าง เช่น อยากให้ชาวบ้านเห็นต้นทุนตัวเองจึงใช้เครื่องมือเพื่อช่วยแต่ท้ายที่สุดแล้วต้องเกิดว่าชาวบ้านเห็นต้นทุนของตัวเองจริงหรือไม่” (นเรศ สงเคราะห์สุข)

เครื่องมืออันสำคัญไฉน?

ในแง่ของความสำคัญของเครื่องมือ นั้น จากเวทีประชุมเชิงปฏิบัติการ “บทเรียนจากพื้นที่ปฏิบัติการเรื่องการใช้เครื่องมือประเมินระบบสุขภาพชุมชน” ซึ่งมีนักวิชาการและเครือข่ายคนทำงานทางชุมชนและสังคมได้มาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องการใช้เครื่องมือ สามารถสรุปเรื่องความสำคัญของเครื่องมือในการทำงานร่วมกับชุมชนได้ ดังนี้

- สามารถใช้ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม เปลี่ยนวิสัยทัศน์ผู้นำ ช่วยกำหนดทิศทางการทำงาน และเป็นเครื่องมือประสานเครือข่ายการทำงานระหว่างชุมชนกับองค์กรอื่นๆ จนนำไปสู่ชุมชนเข้มแข็ง รวมทั้งช่วยกำหนดเป้าหมายหรือความคาดหวังต่อความสำเร็จในการทำงาน ให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน
- เป็นกรอบและแนวทางในการศึกษาศักยภาพหรือทุนของชุมชน ในมิติต่างๆ ทั้งข้อมูลทั่วไป ข้อมูลด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การศึกษา ทรัพยากร และการเมืองการปกครอง เป็นต้น อันจะนำไปสู่ความเข้าใจ เข้าถึงชุมชน และเกิดการวางแผนการทำงานร่วมกัน
- ช่วยพัฒนาระบบการบริหารจัดการอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับบริบทของชุมชน
- ใช้เป็นแนวทางในการทำงานกับชุมชน ช่วยให้การดำเนินงานกับชุมชนง่ายขึ้น สนุกมากขึ้น อีกทั้งยังได้ผลงานตามที่ต้องการ หรืออาจกล่าวได้ว่า เครื่องมือช่วยสร้างความสุขในการทำงานชุมชน
- เครื่องมือช่วยในการจัดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชน อันเป็นการสร้างการเรียนรู้และการมีส่วนร่วม
- เครื่องมือเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เจ้าหน้าที่ร่วมกับชุมชน เกิดความเข้าใจวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน ที่จะนำไปสู่การพัฒนากระบวนการสุขภาพได้อย่างแท้จริง
- เครื่องมือเป็นตัวกระตุ้นให้ชุมชนได้คิด เลือกรับ เพื่อการดูแลสุขภาพตนเอง

เนื้อหาในส่วนนี้สรุปได้ว่า หลักการสำคัญของเครื่องมือ จริงๆ แล้วไม่ได้อยู่ที่ตัวเครื่องมือ แต่อยู่ที่ การมีเป้าหมาย หรือเจตย์ในการทำงานที่ชัดเจน และการหาโอกาสลงไปเรียนรู้ทำความเข้าใจระบบนิเวศ วัฒนธรรมของชุมชนก่อน ลำดับถัดมาจึงเป็นเรื่องของเครื่องมือที่ผู้ใช้จำเป็นต้องทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ ก่อนใช้ แต่ก็ต้องไม่ไปยึดติด ส่วนในแง่ความสำคัญนั้น เห็นได้ชัดเจนว่า เครื่องมือมีความสำคัญสำหรับ คนทำงานชุมชนในหลากหลายแง่มุม ไม่ว่าจะในฐานะของการเป็น “ตัวช่วย” ในการเข้าใจ เข้าถึงชุมชน หรือในฐานะของการ “สร้างการเรียนรู้” หรือ “การเปลี่ยนแปลง” ให้เกิดขึ้นในชุมชน

ทีนี้เราลองไปดูว่าเครื่องมือที่ใช้ในการประเมินชุมชนมีอะไรบ้าง??

แนะนำเครื่องมือในการประเมินสุขภาพชุมชน

หลายท่านคงทราบดีว่า ปัจจุบันเครื่องมือในการประเมินชุมชนนั้นมีอยู่หลากหลาย ในหนังสือเล่มนี้ได้เลือกมานำเสนอเฉพาะบางเครื่องมือที่มีคุณลักษณะสำคัญ คือ 1) เป็นเครื่องมือที่ยืดหยุ่นและสามารถตอบสนองการประเมินสุขภาพชุมชนในมิติที่กว้างขวางมากกว่าการประเมินเฉพาะด้านสุขภาพ 2) เป็นเครื่องมือที่มีบุคคลต้นตำรับที่พัฒนาเครื่องมือ มีเอกสารเกี่ยวกับเครื่องมือที่สามารถสืบค้นได้ชัดเจน ทั้งนี้อาจมีรายละเอียดหรือกรอบเนื้อหา (template) การใช้เครื่องมือหรือไม่ก็ได้ 3) เป็นเครื่องมือที่ยืดหยุ่นสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกช่วยสร้างเสริมให้เกิดการจัดการตนเองในชุมชน 4) มีการประยุกต์ใช้ในพื้นที่ที่บริบทหลากหลาย ซึ่งจะขอนำเสนอรายละเอียดของแต่ละเครื่องมือดังนี้

แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ (Strategic Route Map)

คือ เครื่องมือที่จะช่วยสนับสนุนให้ชุมชน ท้องถิ่น และภาคีสามารถบริหารจัดการสุขภาพชุมชนของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ กลายเป็นชุมชนพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน รู้ปัญหาและสามารถหาทางแก้ไขได้อย่างเป็นระบบ สอดคล้องกับแนวทางของสังคมที่กำลังเน้นเรื่องการสร้างยุทธศาสตร์ของภาคประชาชนให้เข้มแข็ง โดยการพัฒนาศักยภาพของประชาชนให้กลายเป็นคนคุณภาพที่สามารถดูแลชุมชนของตนเองได้อย่างเข้มแข็ง และเป็นเครื่องมือที่จะเชื่อมโยงยุทธศาสตร์ไปสู่การปฏิบัติ เพื่อช่วยให้ชุมชน ท้องถิ่น และภาคีมีทิศทางในการดำเนินงานด้านสุขภาพในชุมชนอย่างชัดเจนและเป็นระบบ ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ วิธีการดำเนินงาน หรือการแก้ไขปัญหาในชุมชน โดยทุกขั้นตอนจะผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

เป้าหมาย:

เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาสุขภาพ จากการพัฒนาที่มุ่งบริการสุขภาพไปสู่การสร้างบทบาทของประชาชนที่จะทำให้ชุมชนท้องถิ่นได้ลุกมาจัดการปัญหาของตนเองด้วยความมีส่วนร่วม มุ่งมั่นและเต็มใจให้การพัฒนาสุขภาพมีความยั่งยืน สามารถแก้ไขปัญหาสาธารณสุขที่มีความยุ่งยากและเกี่ยวพันกับพฤติกรรมสุขภาพของชุมชนได้ ในขณะที่เดียวกันก็มุ่งเสริมศักยภาพชุมชนในการตัดสินใจ วางแผน และขับเคลื่อน ในการทำงานเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายในเรื่องของการส่งเสริมสุขภาพ การเฝ้าระวัง และการป้องกันเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนจนกลายเป็นสังคมการเรียนรู้

กลุ่มเป้าหมาย:

กลุ่มคนหรือผู้ที่ต้องการมีเครื่องมือช่วยการบริหารจัดการเชิงยุทธศาสตร์รูปแบบใหม่ ที่ผ่านมามีการกำหนดและสนับสนุนให้ใช้ในพื้นที่ระดับตำบล โดยกระทรวงสาธารณสุข (ผ่านกองสนับสนุนการสร้างสุขภาพภาคประชาชน กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ) และสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (ผ่าน

สำนักงานมีส่วนร่วมของภาคี) ภายใต้นโยบายการพัฒนาโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลและการพัฒนา
กองทุนหลักประกันสุขภาพระดับท้องถิ่นหรือพื้นที่(กองทุนตำบล)

เทคนิค/กระบวนการนำไปใช้:

มีการดำเนินการใน 7 ขั้นตอนหลัก คือ 1) การวิเคราะห์บริบทและสถานการณ์ 2) การกำหนด
จุดหมายปลายทาง 3) การสร้างและตรวจสอบแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ 4) การสร้างแผนที่ทางเดิน
ยุทธศาสตร์ระดับปฏิบัติการ 5) การนิยาม เป้าประสงค์ ตัวชี้วัดรวมถึงการสร้างนวัตกรรมและมาตรการ
ทางสังคม 6) การสร้างแผนปฏิบัติการ 7) การเปิดงานและติดตามผล ซึ่งในการปฏิบัติการจริง มีการ
ระดมความเห็นจากกลุ่มต่างๆ โดยความคิดทั้งหมดจะอยู่ในแผนเดียว ทีมทำงานวิชาการของพื้นที่ที่กำหนด
ขึ้นจะเป็นผู้นำมาเรียบเรียงเขียน และสื่อสารให้ฝ่ายต่อความเข้าใจในแต่ละขั้นตอนที่จะพัฒนาต่อไป โดย
ไม่ได้เอาเรื่องขั้นตอนหรือการเขียนเอกสารมาเป็นข้อจำกัดในการพูดคุย แลกเปลี่ยนและหาข้อสรุป

ในกระบวนการใช้เครื่องมือ มีกลวิธีสำคัญที่ช่วยให้การทำแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์มี
ประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น คือ

- ผสมผสานการประเมินศักยภาพกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียการพัฒนา ร่วมกับการเสริมพลังการ
พัฒนาชุมชนไปในทิศทางและจุดหมายที่กำหนดร่วมกันด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม
- ใช้กระบวนการในการพูดคุยและพัฒนาบทบาทของประชาชน ทั้งในฐานะสมาชิกของสังคม
และองค์กรชุมชน
- เน้นบริหารการเปลี่ยนแปลง (ส่งเสริมบทบาทและศักยภาพของผู้นำการนำเปลี่ยนแปลง) โดย
การเปลี่ยนทัศนคติ การเปลี่ยนกระบวนการทำงาน(จากแนวตั้งสู่แนวราบ) การเปลี่ยนการดำเนินงานตาม
ยุทธศาสตร์เดิม เป็นการทำงานแบบภาคีเครือข่าย และเริ่มต้นจากปัญหาหรือสถานการณ์ที่มีอยู่ในปัจจุบัน

ประโยชน์ที่ได้:

- ชุมชนมีความหวังและเกิดความท้าทายในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อรับมือกับปัญหา
สุขภาพระดับชุมชน
- นำไปสู่การกำหนดกฎระเบียบหรือมาตรการทางสังคมโดยสมาชิกของชุมชนนั้นๆ เอง และ
นำไปสู่การบูรณาการในการทำงาน และการเรียนรู้ของคนในชุมชน
- เครือข่ายการทำงานที่เข้มแข็งขึ้นทั้งภายใน และภายนอกชุมชน อีกทั้งเกิดความตระหนักใน
ความรับผิดชอบในการปรับเปลี่ยนและดูแลสุขภาพของตัวเอง

ข้อคำนึงในการใช้:

- ในขั้นตอนการวิเคราะห์และประเมินสถานการณ์เพื่อการเรียนรู้ชุมชนและหาจุดยืน
(position) ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันของชุมชน ต้องเตรียมข้อมูลสำคัญของชุมชน รวมทั้งผู้รู้ในชุมชนหรือคนที่
เข้าใจในเรื่องที่จะทำ รวมถึงการเชื่อมโยงวิเคราะห์ข้อมูลชุดต่างๆ ให้ได้

- ต้องการกระบวนการหรือผู้ที่สามารถถ่ายทอดหลักคิด และเป้าหมายของเครื่องมือแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ รวมทั้งทักษะในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม
- ต้องมีการทำงานเป็นทีม มีการรับรู้ข้อมูล และแบ่งบทบาทความรับผิดชอบงานแต่ละด้านให้สอดคล้องเชื่อมโยงกันและกัน ซึ่งอาจเกิดภาวะสับสน หรือตามไม่ทันสถานการณ์ได้ในกรณีผู้นำและสมาชิกองค์กรชุมชนในพื้นที่ที่มีประสบการณ์น้อย

บทเรียนสำคัญ:

- บุคคลหรือกลุ่มคนที่เป็นผู้นำในการดูแลสุขภาพ สามารถเป็นต้นแบบเพื่อพัฒนาแนวทางการทำงานเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ
- การประเมินตนเองจากตัวชี้วัดที่ชุมชนสร้างขึ้นเกิดประโยชน์ต่อการพัฒนา เพราะจะเห็นระดับการพัฒนาที่ชัดเจน
- ความสมดุลระหว่างการบริการและการพัฒนาในการดูแลสุขภาพเชิงยุทธศาสตร์ ซึ่งการบริหารการเปลี่ยนแปลง เป็นสิ่งจำเป็นที่จะเปลี่ยนไปสู่การพัฒนาระบบสุขภาพที่ยั่งยืน
- ความสำคัญของการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ ขึ้นอยู่กับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การหนุนเสริมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง การสร้างทายาทและภาวะผู้นำ การมีโครงสร้างและกำหนดบทบาทที่ชัดเจน การมีจุดมุ่งหมายและบูรณาการงานร่วมกัน ตลอดจนความสามารถในการจัดการความรู้ของชุมชนต่อเนื่อง
- ปัจจัยความสำเร็จที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม คือความเข้มแข็งของชุมชนที่มีมาตรการทางสังคม และระบบสุขภาพชุมชน โดยใช้เครื่องมือนี้ (SRM) ในการเข้าถึงเป้าหมายเพื่อการเปลี่ยนแปลงที่ดี

มุมมองจากผู้ใช่:

- “การทำแผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ต้องเปิดใจ ค่อยๆ เดินทีละขั้น ทำให้มองได้ตลอด เห็นว่า จะต้องประเมินอะไร การทำตารางนิยามเป้าประสงค์ ทำให้มองเห็นภาพรวมของโครงการทั้งหมด หากไม่เขียนเอง ทำเองจะไม่รู้ (กรณีโรงพยาบาลสวนผึ้ง อ.สวนผึ้ง จ.ราชบุรี, หน้า 184. การถอดประสบการณ์การใช้แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ในชุมชน)
- “การช่วยกันคิด ช่วยกันทำทีละประเด็นจะทำให้เข้าใจและเชื่อมโยงได้ การจัดกระบวนการที่ให้เวลาและโอกาสคนที่จะมาเข้าร่วมได้มาเรียนรู้ร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมทำและร่วมตัดสินใจจะทำให้เข้าใจ ตั้งแต่แรกและเป็นการปลูกจิตสำนึกในการทำงานของแกนนำให้เห็นความสำคัญและประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของชุมชนและมีจิตอาสา...ผู้เข้าร่วมควรมีความสามารถเฉพาะด้าน เช่น รู้ประวัติชุมชน ความเป็นเครือญาติ ความสัมพันธ์กับเรื่องที่ทำ ภูมิปัญญา ชาวบ้าน ครู เป็นผู้รู้หรือมีประสบการณ์จากที่อื่น มี

แนวคิดที่ดี มีใจอาสาเสียสละ มีเวลาที่จะร่วมกิจกรรม” (กรณีชุมชนในพื้นที่ตำบลเมืองแก อ.ท่าตูม จ. สุรินทร์, หน้า 99 การถอดประสบการณ์การใช้แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ในชุมชน)

- “การประเมินสถานการณ์ใช้การออกประชาคมทุกหมู่บ้านและการนำข้อมูลมาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลของคุณ์สุขภาพชุมชน ตรวจสอบความครบถ้วนสมบูรณ์ และความถูกต้องเพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริงมากที่สุด..แต่ปัญหามีมากมาย เจ้าหน้าที่เองก็ไม่เข้าใจในทฤษฎี ไม่รู้ว่าข้อมูลที่มีวิเคราะห์ถูกต้องหรือไม่” (กรณีชุมชนตำบลนาสีนวน อ.เมือง จ.มุกดาหาร, หน้า 146 การถอดประสบการณ์การใช้แผนที่ทางเดินยุทธศาสตร์ในชุมชน)

วิจัยชุมชนและการประเมินต้นทุนชุมชน

วิจัยชุมชนและการประเมินต้นทุนชุมชน (Community Based Research)

เป็นงานวิจัยที่เน้นกระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมทุน โดยคนในชุมชนในพื้นที่ (ระดับหมู่บ้าน ตำบล) เพื่อตั้งคำถาม วางแผน และดำเนินการวิจัย เพื่อหาคำตอบและเรียนรู้ผ่านงานวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยมีกระบวนการทำงานอย่างเป็นเหตุเป็นผล มีการประสานความร่วมมือกับภาคีที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ และเครือข่ายทางปัญญา นำไปสู่การกำหนดอนาคตและแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง งานวิจัยลักษณะนี้ต่างจากงานวิจัยอื่นๆ ตรงที่ต้องมีปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมและมีได้เน้น “ผลงานวิจัย” เป็นหลัก แต่มองงานวิจัยเป็น “กระบวนการ” ที่จะเพิ่มพลังชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้ร่วมกันจัดการชีวิตของตนเอง เป็นหาทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การเสริมความเข้มแข็งของชุมชนได้

เป้าหมาย:

เป็นเครื่องมือที่สนับสนุนให้ชุมชน ท้องถิ่นมีขีดความสามารถในการใช้กระบวนการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน

กลุ่มเป้าหมาย:

เน้นกลุ่มคนในชุมชน องค์กรชุมชน รวมทั้งภาคีต่างๆ ในชุมชน ต่อมา มีการขยายการแนวคิดของงานลักษณะนี้ไปยังหน่วยงานองค์กรต่างๆ อาทิ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และหน่วยงานรัฐในพื้นที่

เทคนิค/กระบวนการนำไปใช้:

กรณีสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ได้จัดตั้ง “ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น” เพื่อสนับสนุนงานวิจัยลักษณะนี้โดยเฉพาะ โดยฝ่ายดังกล่าวจะทำงานผ่านระบบกลไกที่เลี้ยง หรือศูนย์ประสานงานที่กระจายอยู่ตามจังหวัดต่างๆ แบ่งการดำเนินงานออกเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงต้นน้ำ(พัฒนาโครงการ) ช่วงกลางน้ำ(ดำเนินงาน) และช่วงปลายน้ำ (สรุปและขยายผล)

ด้วยเงื่อนไขของการใช้เครื่องมือในบริบทที่แตกต่างกัน การใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือขึ้นอยู่กับโจทย์หลักที่ต้องการประเมิน โดยชุมชนต้องสามารถประเมินสภาพและศักยภาพตัวเอง และทดลองปฏิบัติการตามศักยภาพที่ตนเองมีได้ โดยการประเมินชุมชนในช่วงต้นน้ำ หรือช่วงการพัฒนาโครงการ อาจจะใช้เครื่องมือ **Social mapping** เข้ามาช่วยประเมินสถานการณ์หรือปัญหาที่แท้จริงในชุมชนในมิติต่างๆ ประกอบด้วยลักษณะทางกายภาพ ประวัติศาสตร์ชุมชน ระบบความสัมพันธ์เครือญาติ/ทางสังคม ศักยภาพเศรษฐกิจ ศักยภาพทางปัญญา การดำรงอยู่ของภูมิปัญญาชุมชน ปราชญ์ชาวบ้านและการเอื้อประโยชน์ชุมชน บุคคลและองค์กรที่มีและบทบาทสำคัญในชุมชน เพื่อให้เห็นว่ามิอะไรรออยู่ตรงไหน

(mapping) ซึ่งจะใช้เวลาจัดกระบวนการเพียง 1-2 วัน โดยชาวบ้านจะเข้ามามีส่วนร่วมในการพูดคุยให้ข้อมูล ส่วนจะมีรายละเอียดมากน้อยนั้นขึ้นอยู่กับเป้าหมายในการตั้งโจทย์หรือการให้ความสำคัญต่อประเด็นนั้น ในระยะหลังได้มีการปรับให้นักวิจัยสามารถทำร่วมกับชาวบ้านไปพร้อมกันได้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวบ้านได้รู้จักตัวเองด้วย

“แม้ว่า Social mapping จะเป็นเพียงเครื่องมือพื้นฐานที่จะช่วยให้รู้จักและเข้าใจทุนทางสังคมของชุมชน แต่นักวิจัยก็สามารถนำเอาข้อมูลพื้นฐานเหล่านี้มาวิเคราะห์ถึงปัญหาสุขภาพของคนในชุมชนได้” (บุญชร แก้วส่อง)

นอกเหนือจาก Social mapping ก็มีอีกหนึ่งเครื่องมือ คือ **การวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม หรือ PAR (Participatory Rural Appraisal)** เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการระดมความคิดชุมชน โดยใช้เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้ที่เกี่ยวข้องในชุมชน และใช้เครื่องมือในการเรียนรู้ชุมชน อาทิ การทำแผนที่รอบใน รอบนอกชุมชน การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชุมชน การทำปฏิทินชุมชน การทบทวนสภาพวิถีชีวิต วัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากอดีตสู่ปัจจุบัน เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์สถานการณ์ และการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาร่วมกัน รวมทั้งทบทวนบทเรียนการพัฒนาหรือการจัดการปัญหาที่ผ่านมา เพื่อเชื่อมโยงไปสู่การตั้งโจทย์วิจัยหรือสิ่งที่อยากหาคำตอบร่วมกัน ซึ่งการใช้ PRA ในกระบวนการพัฒนาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นช่วยให้ชุมชนเกิดการทบทวนสภาพปัญหา ความต้องการ และศักยภาพของชุมชนของตนเองอย่างรอบด้านและเป็นระบบ ไม่ติดกับปรากฏการณ์ของปัญหา และวิธีการแก้ปัญหาแบบเฉพาะหน้า ทำให้เกิดการทบทวนสภาพปัญหา ที่มาที่ไป ทุนเดิมของพื้นที่ เห็นปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของพื้นที่ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

ส่วนกรณีสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ การค้นหาศักยภาพทุนตำบล จะใช้การประเมินชุมชนจากข้อมูลพื้นฐาน 7 ด้านของชุมชน เริ่มจากข้อคำถามในแบบสอบถาม 2 ชุด คือ 1) แบบสอบถามที่เก็บรวบรวมข้อมูลระดับกลุ่มและชุมชน และ 2) แบบสอบถามที่เก็บรวบรวมข้อมูลระดับบุคคลและครอบครัว ซึ่งในแต่ละชุดประกอบด้วยข้อคำถามข้อมูลชุดพื้นฐานที่เป็นข้อมูลในระดับครัวเรือน และระดับชุมชน ที่แสดงถึงศักยภาพของชุมชน ดังนี้

ด้านที่ 1 ข้อมูลทุนที่แสดงศักยภาพตำบล ประกอบด้วย ข้อมูลแกนนำ คนเก่ง คนสำคัญ องค์กร เงิน ทรัพยากรและแหล่งประโยชน์

ด้านที่ 2 ข้อมูลการสื่อสาร ประกอบด้วย ข้อมูลผู้ให้ข้อมูล ประเภทของข้อมูล ช่องทางการสื่อสาร และการใช้ประโยชน์

ด้านที่ 3 ข้อมูลด้านการดูแลสุขภาพ ประกอบด้วย ข้อมูลพฤติกรรมเสี่ยง ปัญหาการเจ็บป่วย และการดูแลสุขภาพ

ด้านที่ 4 ข้อมูลประชากร ประกอบด้วย ข้อมูลส่วนบุคคล จำนวนประชากร การเกิดการตาย การจัดการศึกษา และการอพยพย้ายถิ่น

ด้านที่ 5 ข้อมูลสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย ข้อมูลปัญหาและการจัดการสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์ และการใช้พลังงานทดแทน

ด้านที่ 6 ข้อมูลเศรษฐกิจชุมชน ประกอบด้วย ข้อมูลอาชีพหลัก อาชีพเสริม วิธีการผลิต ทรัพย์สิน หนี้สิน แหล่งเงินทุน และการออม

ด้านที่ 7 ข้อมูลการเมืองการปกครอง ประกอบด้วย ข้อมูลกิจกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในด้านการเมืองการปกครอง การแก้ปัญหาชุมชน และการไกล่เกลี่ยข้อพิพาท

ทั้งนี้ มีการประยุกต์ใช้โปรแกรมการประเมินชุมชนแบบชาติพันธุ์วรรณนา (RECAP: Rapid Ethnography Community Assessment Program) โดยกระบวนการสร้างการเรียนรู้ ผ่านการรวบรวม จัดเก็บและใช้ประโยชน์ข้อมูลจากองค์กรชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การพัฒนาแผน และปฏิบัติการพัฒนาตำบลสุขภาวะต่อไป

ประโยชน์ที่ได้:

หากมองงานวิจัยชุมชนบนฐานเครื่องมือเพื่อการประเมินประโยชน์ที่ได้มีดังต่อไปนี้

- ทีมวิจัยในพื้นที่และผู้ร่วมงานเกิดการเรียนรู้ และมีการพัฒนาศักยภาพเพิ่มมากขึ้น เช่น คิดเป็นระบบขึ้น มีบุคคลหรือกลุ่มคนใหม่มีศักยภาพดำเนินการร่วมกันได้มากขึ้น มีการจัดการตนเองและความสัมพันธ์กับผู้อื่น/กลุ่มอื่นทั้งในและนอกชุมชนดีขึ้น เป็นต้น

- ชุมชนเกิดการรวมกลุ่มหรือจัดตั้งเป็นกลไกที่นำไปสู่การจัดการปัญหาด้านอื่นๆ ในชุมชนต่อไป
- เกิดองค์ความรู้หรือปฏิบัติการที่สามารถนำไปแก้ปัญหาได้
- เกิดความเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรมในชุมชน

ข้อคำนึงในการใช้:

- ผู้ใช้ควรมีความเข้าใจในหลักการของงานวิจัยเป็นอย่างดี ยกตัวอย่างกรณีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งมีหลักการสำคัญ 3 เรื่อง ได้แก่ 1) โจทย์วิจัยต้องมาจากชาวบ้าน 2) ชาวบ้านต้องมีส่วนร่วม 3) ต้องมีการปฏิบัติการเพื่อหาคำตอบ ภายใต้เป้าหมายที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ สร้างคนในพื้นที่ และสร้างความรู้ที่ผ่านกระบวนการศึกษาและขับเคลื่อนของชุมชน

- ต้องชัดเจนในเป้าหมาย หรือสิ่งที่ต้องการศึกษาประเมิน ยกตัวอย่างกรณีการใช้ Social mapping ที่ต้องให้รู้หมดทุกมุม แต่การรู้ทุกมุมอาจจะทำให้ไม่รู้ลึกซึ้ง เพราะวางน้ำหนักการศึกษาที่ไม่ดี หรือการไปหาข้อมูลแบบไม่มีระบบก็อาจจะไม่ได้ข้อมูลมาเลย หรืออาจได้แบบผิวเผินแทน

- พึงระวังเรื่องอคติ ประสบการณ์ของนักวิจัยชุมชนเมื่อต้องใช้เครื่องมือ
- เครื่องมือบางส่วนเป็นศัพท์ด้านวิชาการหรือวิจัย ผู้ใช้เครื่องมือต้องแปลงเครื่องมือที่ใช้ให้เป็นภาษาต่างๆ ธรรมดาที่ชาวบ้านสามารถสื่อสารเข้าใจได้และได้ข้อมูลที่ตรงตามวัตถุประสงค์ ไม่ควรใช้ศัพท์วิชาการ หรือวิจัย /ภาษาอังกฤษถ้าไม่จำเป็น

- การใช้เครื่องมือดังกล่าวกับประเด็นร้อน เช่น ปัญหาที่มีความขัดแย้งรุนแรงระหว่างกัน หรือปัญหาที่เฉพาะหน้าที่ต้องการการแก้ไขโดยเร่งด่วน มักไม่ประสบผลเท่าที่ควร จึงต้องใช้ประเด็นที่มีจุดร่วม และสามารถเริ่มต้นทำร่วมกันได้ก่อนเป็นเครื่องมือในการทำงานร่วมกันในระยะแรก

- การใช้เครื่องมือให้มีประสิทธิภาพดี ผู้ใช้เครื่องมือต้องมีทักษะหลายอย่าง ได้แก่ ทักษะในการสื่อสาร และการใช้ภาษาที่เข้าใจได้ง่าย มีทักษะในการจับประเด็นและคุมประเด็นการพูดคุย ทักษะการตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นการคิดและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเวที ทักษะการเขียนเพื่อให้ผู้เข้าร่วมเห็นภาพหรือสาระสำคัญในการพูดคุยร่วมกัน และทักษะในการสร้างความสัมพันธ์และบรรยากาศที่ดีในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

- การใช้เครื่องมือดังกล่าวค่อนข้างใช้เวลา อาจต้องมีการพูดคุยอย่างต่อเนื่องหลายครั้งจนกว่าจะได้โจทย์วิจัยที่เหมาะสม สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของพื้นที่ จึงอาจไม่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ที่คนในชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องมีข้อจำกัดในเรื่องเวลาการพูดคุย หรืออาจทำให้คนที่เกี่ยวข้องบางส่วนที่เข้ามาร่วมแลกเปลี่ยนพูดคุยในเวทีไม่เห็นประโยชน์ หรือไม่เข้าใจว่ากระบวนการดังกล่าวจะนำไปสู่อะไร อาจทำให้ไม่สนใจที่จะร่วมเวทีในครั้งต่อไปได้

บทเรียนสำคัญ:

- กระบวนการใช้เครื่องมือต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับกลุ่มคนในชุมชนที่มีบทบาทและประสบการณ์หลากหลาย และมีวิธีการการศึกษาที่หลากหลาย ทั้งจากข้อมูลมือสองและข้อมูลปฐมภูมิที่ได้จากการสังเกต สัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มกับกลุ่มคนต่างๆในพื้นที่

- การออกแบบกระบวนการใช้เครื่องมือร่วมกันก่อน และการสรุปบทเรียนหลังการดำเนินงานในแต่ละครั้ง จะช่วยให้ใช้เครื่องมือดังกล่าวได้อย่างมั่นใจและมีประสิทธิภาพมากขึ้น

- ต้องการคนนอกที่เอื้อให้เกิดกระบวนการมากกว่าที่จะไปช่วยทำให้ข้อมูลการประเมินมีความสมบูรณ์ หรือกระบวนการวิจัยที่ต้อง “ตอบโจทย์” เสมอ

- การประเมินความหมายโดยนัยยะ คือ “การให้คุณค่า” ดังนั้นสุดท้ายการศึกษาด้วยเครื่องมือจึงเป็นการให้คุณค่าเพิ่มเติมกับสมาชิกในชุมชนที่มีส่วนร่วมในการใช้เครื่องมือ

มุมมองจากผู้ใช้:

- “หากโจทย์วิจัยคือ “การประเมินระบบสุขภาพของชาวบ้าน โดยมีเป้าหมายสำคัญคือชาวบ้านต้องรู้จักสภาวะของตัวเองด้วย” การเลือกเครื่องมือวิจัยเพื่อให้เกิดความเหมาะสมกับโจทย์วิจัยนี้ก็คือ ต้องเลือกเครื่องมือที่จะช่วยให้ชาวบ้านสามารถประเมินตัวเองและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันได้ เพราะถ้าหากมีเป้าหมายเช่นนี้การเลือกใช้เครื่องมือแบบนักวิชาการทำวิจัยก่อนแล้วให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในภายหลังจะทำให้งานวิจัยกลายเป็นงานยากและเสียเวลา แต่หากมีการคิดและทำร่วมกันระหว่างนักวิจัยและชาวบ้านตั้งแต่เริ่มต้น งานวิจัยก็จะสามารถเดินหน้าไปได้อย่างรวดเร็ว” (บุญชร แก้วส่อง)

- เครื่องมือนี้เป็นเครื่องมือที่ดี (กรณีเครื่องมือประเมินต้นทุนชุมชน) แต่มีจุดอ่อนนิดเดียว คือ คนที่ใช้เครื่องมือ ยกตัวอย่าง อาจารย์คณะวิทยาศาสตร์ ที่เราไม่ถนัดที่จะเข้าไปพูดคุย หรือสอบถามในประเด็นเชิงลึก ทางทีมวิจัยชุมชนคณะวิทยาศาสตร์ จึงมีการนำเครื่องมือชุดนี้ไปแปลงให้เป็นประเด็นคำถามแบบ Checklist เพื่อให้ง่าย (ภายใต้กรอบเนื้อหาเดียวกัน แต่วิธีได้มาหรือกระบวนการต่างกัน) จุดต่างขึ้นอยู่กับ

ความถนัดของคนใช้เครื่องมือ ...การใช้เครื่องมือต้องใช้ทั้งประสบการณ์และความถนัด” (ผู้ใช้เครื่องมือจาก มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม)

- “งานวิจัยจะทำให้ชุมชนมีกระบวนการในการหาคำตอบเพื่อไขข้อสงสัยของตนเองด้วยตนเอง อย่างเป็นขั้นเป็นตอน และทำให้เกิดองค์ความรู้และบทเรียนในการจัดการปัญหาของชุมชนที่เกิดจากการแสวงหาความรู้และทดลองปฏิบัติการด้วยตนเอง และเกิดการพัฒนาศักยภาพคนและองค์กรในพื้นที่ในการจัดการปัญหาของชุมชนบนฐานของการใช้ความรู้และข้อมูลในการตัดสินใจ” (สันติ จิยะพันธ์, ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

- “ความยากง่ายของการใช้เครื่องมือบางส่วนอยู่ที่บริบทชุมชน ว่าเคยผ่านประสบการณ์หรือบทเรียนของการเข้ามาขององค์กรภายนอกมากน้อยเพียงไร บางพื้นที่เปิดใจรับ บางพื้นที่เปื้อนภัยกับการเข้ามาของหน่วยงานภาคีต่างๆ ดังนั้นในกระบวนการวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมาย ก่อนเลือกใช้เครื่องมือ ก็เป็นสิ่งสำคัญ” (สุภาพรณ ไกรฤกษ์, ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อชุมชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)

แผนแม่บทชุมชน

เป็นกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนท้องถิ่น ที่ร่วมกันคิด ร่วมกันค้นหา เรียนรู้ เพื่อให้ชุมชนรู้ และเข้าใจตนเอง โดยใช้การสำรวจข้อมูลปัญหาและศักยภาพ เป็นเครื่องมือทำให้เกิดการทบทวนตนเอง โดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนท้องถิ่น เพื่อกำหนดอนาคตและทิศทางการพัฒนาด้านตนเองที่ชุมชนคนเป็น ศูนย์กลาง มีความสัมพันธ์กับภาคีพัฒนาแบบ “เป็นหุ้นส่วนการพัฒนา” แผนชุมชนจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ และพัฒนาขีดความสามารถของคนชุมชน ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสู่ ความร่มเย็นเป็นสุขอย่างยั่งยืน

เป้าหมาย:

ระดับชุมชน

- ทำให้คนรู้จักตัวเองปรับวิถีคิด เปลี่ยนพฤติกรรมและร่วมกันกำหนดอนาคตของชุมชนท้องถิ่นโดยนำไปสู่การแก้ไขปัญหาสังคมและลดปัญหาความยากจนได้จริง
- ทำให้เกิดการยอมรับในศักดิ์ศรีของชุมชนท้องถิ่น ทำให้ชุมชนท้องถิ่นมีที่ยืนทางสังคม

ระดับนโยบาย

- เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ใหม่ในการพัฒนาระหว่างชุมชนท้องถิ่น ภาคีพัฒนา หน่วยงานภาครัฐโดยชุมชนท้องถิ่นเป็นแกนหลัก เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นมีพื้นที่ทางสังคมอย่างมีศักดิ์ศรี
- เกิดการเชื่อมโยงแผนชีวิตชุมชนสู่ยุทธศาสตร์จังหวัดและยุทธศาสตร์ชาติ

กลุ่มเป้าหมาย:

ชุมชนท้องถิ่น และหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้อง ทั้งในพื้นที่ และจากส่วนกลาง

เทคนิค/กระบวนการนำไปใช้:

1. ค้นหาแกนนำและองค์กรท้องถิ่น สร้างทีมงานที่จะร่วมริเริ่มทำแผนชุมชน สร้างความเข้าใจที่ชัดเจนร่วมกัน
2. จุดประกายความคิด เป็นขั้นตอนกระตุ้นให้ชุมชนหันหน้ามาใส่ใจชุมชนของตนเอง โดยอาจจัดเป็นเวทีพูดคุยเพื่อกระตุ้นให้ชุมชนตื่นตระหนกถึงปัญหาวิกฤติที่เกิดขึ้น และเห็นความหวังที่จะอยู่รอดร่วมกัน18

3. **ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน** ที่มา คุณค่า สิ่งดีงามของชุมชนทำให้สมาชิกเห็นถึงที่มา ตัวตนที่แท้จริงของตนเอง ของชุมชนและเกิดเป็นความรักในท้องถิ่น โดยให้มีคน 3 รุ่น คือ เด็ก ผู้ใหญ่ ผู้สูงอายุ อยู่ร่วมกัน ซึ่งจะเป็นพลังสำคัญในการนำพาชุมชนให้รอดพ้นวิกฤติ

4. **สำรวจ รวบรวมข้อมูล** กำหนดประเด็นที่อยากรู้ เพื่อเก็บข้อมูล เช่น รายรับ-รายจ่าย หนี้สิน ปัญหาและศักยภาพวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ทั้งนี้การสำรวจข้อมูลบางเรื่องใช้แบบสอบถาม บางเรื่องใช้เวทีหรือการพูดคุย ซึ่งแล้วแต่ต่างไปตามสภาพพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ควรมีการจดบันทึกไว้

5. **วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล** เพื่อเข้าใจสถานการณ์และกำหนดอนาคตของชุมชน ขั้นตอนนี้ต้องหาวิธีให้สมาชิกในชุมชนได้เห็นข้อมูลทั้งหมดร่วมกัน และได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ สังเคราะห์

6. **ยกร่างแผนชุมชน** บางชุมชนเสนอให้แบ่งแผนออกเป็น 3 กลุ่ม เพื่อให้ง่ายต่อการนำไปใช้ คือ สิ่งที่ชุมชนทำได้เอง สิ่งที่ชุมชนร่วมกับภายนอก และเกินความสามารถของชุมชนต้องให้หน่วยงานสนับสนุน

7. **ประชาพิจารณ์แผนชุมชน** เปิดให้สมาชิกได้ร่วมกันพิจารณาถึงความถูกต้องตามเจตนาของคนส่วนใหญ่ ความเป็นไปได้ ความเหมาะสมของการนำไปปฏิบัติ จัดลำดับความสำคัญ และวิธีการที่จะทำให้แผนสำเร็จ

8. **นำแผนสู่การปฏิบัติ** คือ นำกิจกรรมตามแผนมาทำให้เกิดผล โดยให้ผู้เกี่ยวข้องแต่ละเรื่องร่วมคิด ตัดสินใจและทำเองมากที่สุด เป็นกิจกรรมทำได้ด้วยทุนที่ชุมชนมีอยู่ก่อน

9. **ทบทวนปรับปรุง** เมื่อทำงานจริงอาจไม่ตรงตามที่คิด สถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปเป็นเรื่องปกติต้องมีการทบทวนเป็นระยะเพื่อปรับกิจกรรม และวิธีการให้เหมาะสม

10. **ประเมินผลสรุปบทเรียน** เป็นขั้นตอนที่จะติดตามดูว่า แผนชุมชนที่ทำมาได้ผลเป็นอย่างไร เพื่อสรุปเป็นบทเรียนนำกลับมาใช้ปรับปรุง หรือถอดเป็นองค์ความรู้ให้กับชุมชนอื่นได้เรียนรู้ต่อไป

ประโยชน์ที่ได้:

1. ทำให้คนในชุมชนท้องถิ่นค้นพบตัวเอง สร้างจิตสำนึกใหม่ เปลี่ยนวิธีคิด เกิดความสมานฉันท์ร่วมกันแก้ไขปัญหาสังคมและลดปัญหาความยากจนของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2. เป็นเครื่องมือวิจัยของชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน ที่ทรงพลัง อันจะนำไปสู่การสร้างความเข้มแข็งทางปัญญา

3. เป็นเครื่องมือสำคัญในการเชื่อมโยงเครือข่ายแผนชุมชนทุกระดับ อันจะนำมาซึ่งพลังการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง

4. เกิดการบริหารจัดการโดยองค์กรชุมชน ทำให้ลดต้นทุนการพัฒนาและสามารถไปต่อยอดงบประมาณของท้องถิ่นอย่างมีศักดิ์ศรี

5. ทำให้ได้ค้นพบภูมิปัญญา วัฒนธรรมและฐานทรัพยากร เป็นทุนทางสังคมในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นภายใต้วิถีชีวิตที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาสังคมลดความยากจนอย่างยั่งยืน

ข้อคำนึงในการใช้:

- หากโครงสร้างการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเป็นระบบสั่งการ ไม่เอื้อต่อการเรียนรู้ของชุมชน ท้องถิ่น การใช้กระบวนการแผนชุมชนต้องใช้เวลาในการทำความเข้าใจ และสร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชน ลูกขึ้นมาจัดการปัญหาของตัวเอง
- หน่วยงานที่เข้ามาสนับสนุน โดยเฉพาะจากส่วนกลาง หากขาดการบูรณาการและความเข้าใจ ในวิถีชีวิตของชุมชนอาจจะทำให้เกิดความสับสนได้
- ในกระบวนการแผนชุมชน หากขาดช่องทางในการนำเสนอต่อนโยบาย และขาดช่องทางการ ใช้สื่อสารณะ อาจจะทำให้เกิดข้อจำกัดในการขยายผล และขาดพื้นที่ยืนทางสังคม

บทเรียนสำคัญ:

- กระบวนการทำแผนไม่ควรยึดติดกับคู่มือ ควรมีความยืดหยุ่นและประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับ บริบทพื้นที่ บางที่อาจจะมีการบูรณาการบางขั้นตอนเข้าด้วยกันกัน เพราะบางชุมชนอาจมีปัญหาเรื่องคนที่มี เวลาไม่ค่อยตรงกัน
- กระบวนการพัฒนาชุมชน(โดยใช้กระบวนการแผนชุมชน)ที่ต้องเปลี่ยนวิถีคิดของคนในชุมชน ต้องใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้และสั่งสมบ่มเพาะอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

เครื่องมือ 7 ชิ้น

เป็นเครื่องมือที่พัฒนามาจากเครื่องมือของนักมานุษยวิทยาที่ใช้ในการศึกษาชุมชนเชิงลึก แต่ปรับประยุกต์ให้ง่ายต่อการใช้งาน และมีรูปแบบที่มาตรฐาน เหมาะกับการทำงานร่วมกันในทีมสหวิชาชีพ โดยเครื่องมือมีทั้งหมด 7 ชิ้น ได้แก่ แผนที่เดินดิน ผังเครือญาติ โครงสร้างองค์กรชุมชน ระบบสุขภาพชุมชน ปฏิทินชุมชน ประวัติศาสตร์ชุมชน และประวัติชีวิต เครื่องมือแต่ละชิ้นมีจุดเด่นเฉพาะตัวและใช้ศึกษาในแง่มุมที่แตกต่างกันของชุมชน สามารถนำไปใช้แยกกันเป็นอิสระได้ และหากนำมาใช้ประกอบกันก็ยิ่งเสริมซึ่งกันและกัน ทำให้เข้าใจชุมชนหลายมิติที่เชื่อมโยงกัน ที่สำคัญ เครื่องมือชุมชนนี้ถูกทดสอบและปรับปรุงมายาวนาน และพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าเป็นเครื่องมือที่ทำให้งานชุมชน “ง่าย ได้ผล และสนุก” ได้จริง

เป้าหมาย

การเรียนรู้และการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีกับชุมชน เข้าใจวิถีชีวิต และวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งการเข้าใจสิ่งเหล่านี้จะเป็นรากฐานสำคัญของการทำงานชุมชน ทั้งนี้ หากแยกพิจารณาเป้าหมายของเครื่องมือในรายชิ้น แต่ละเครื่องมือก็จะมีเป้าหมายเฉพาะดังนี้

เครื่องมือ	เป้าหมาย
1)แผนที่เดินดิน	<ol style="list-style-type: none">1. ทำให้เห็นภาพรวมของชุมชนครบถ้วนที่สุด2. ทำให้ได้ข้อมูลมากในระยะเวลาสั้นที่สุด3. ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือมากที่สุด เพราะได้จากการสังเกตด้วยตัวเอง
2) ผังเครือญาติ	<ol style="list-style-type: none">1. เข้าใจโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ อันเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นรากฐานของครอบครัวและชุมชน2. รู้จักตัวบุคคลและความสัมพันธ์ทางสังคมได้ในระยะเวลาสั้น3. ช่วยสร้างความสัมพันธ์และความสนิทสนมคุ้นเคยระหว่างเจ้าหน้าที่กับชาวบ้านได้อย่างรวดเร็ว
3) โครงสร้างองค์กรชุมชน	<ol style="list-style-type: none">1. ช่วยให้เข้าใจโครงสร้างองค์กรชุมชนได้รอบด้าน ทั้งโครงสร้างและองค์กรที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ2. ช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ทางสังคมในแง่มุมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้นๆ
4) ระบบสุขภาพชุมชน	<ol style="list-style-type: none">1. เพื่อให้เห็นระบบการแพทย์ที่หลากหลายในชุมชน2. สามารถเลือกระบบการแพทย์ที่มีความหลากหลายในชุมชนมาประยุกต์ใช้กับงานบริการสาธารณสุขได้
5) ปฏิทินชุมชน	<ol style="list-style-type: none">1. สร้างความเข้าใจในวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทำให้รู้ว่าในแต่ละรอบปี รอบเดือน หรือในแต่ละวัน ชาวบ้านทำอะไร อย่างไร และเมื่อไร

เครื่องมือ	เป้าหมาย
	2. เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน เพราะการรู้จักวิถีชุมชน ทำให้เราเข้าหาชาวบ้านได้ถูกจังหวะ 3. ช่วยให้การวางแผนงานชุมชนดีขึ้น เพราะสามารถจัดตารางการทำงานที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านได้
6) ประวัติศาสตร์ชุมชน	1. เข้าใจความเป็นมาของเรื่องราวต่างๆ ในชุมชนดีขึ้น 2. ลดอคติส่วนตัวที่จะเข้าไปตัดสินเรื่องราวต่างๆ ในชุมชน 3. ลดช่องว่างในการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชน
7) ประวัติชีวิต	1. เพิ่มมิติความเป็นมนุษย์ มองเห็นรายละเอียดชีวิตชาวบ้าน 2. สร้างความสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างผู้ใช้เครื่องมือกับชาวบ้าน 3. เข้าใจ และมีความละเอียดอ่อนในการให้บริการชาวบ้าน

กลุ่มเป้าหมาย

คนในชุมชน กลุ่ม/องค์กรในท้องถิ่น และหน่วยงานในชุมชน

เทคนิค/กระบวนการนำไปใช้:

ในที่นี้ขอแนะนำเสนอเป็นภาพรวมของกระบวนการในการใช้เครื่องมือทั้ง 7 ชิ้น

1. ศึกษาทำความเข้าใจเครื่องมือชุมชนทั้ง 7 ชิ้น และเอกสารที่เกี่ยวข้องอย่างละเอียด
2. ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้สมาชิก คณะทำงาน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบสุขภาพในชุมชน
3. การวางแผนปฏิบัติงานร่วมกันระหว่างเพื่อนร่วมงาน และกลุ่มผู้นำในชุมชน
4. การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการถ่ายทอดประสบการณ์ โดยใช้เครื่องมือศึกษาชุมชน 7 ชิ้นเป็นหลักในการดำเนินงาน เน้นการให้เกียรติ คุณค่า ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ อย่างเท่าเทียมกันทุกคน
5. การสรุปทบทวน และแนวทางในการพัฒนาชุมชน
6. การนำบทเรียน และแนวทางการพัฒนาไปปฏิบัติจริง

ประโยชน์ที่ได้:

1. ช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน ทำให้เกิดความไว้วางใจ และความร่วมมือร่วมใจ
2. ช่วยค้นหาศักยภาพชุมชน คนดี ของดี เรื่องดีๆ และความสัมพันธ์ที่เป็นศักยภาพของชุมชน
3. ช่วยเสริมอำนาจชุมชน ทำให้เกิดสำนึกความเป็นชุมชน
4. ช่วยการวิจัยและเรียนรู้ เนื่องจากเป็นเครื่องมือที่นักมานุษยวิทยาใช้ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ

ชุมชนและวัฒนธรรม สามารถใช้แยกศึกษาเฉพาะเรื่อง หรือถ้าเชื่อมโยงการเรียนรู้กับเครื่องมืออื่นๆ ก็จะช่วยในการยกระดับความเข้าใจ

5. ช่วยพัฒนาคน เนื่องจากเป็นเครื่องมือที่ถูกใช้ในหลักสูตรต่างๆ ในสถาบันการศึกษา การฝึกอบรมคนทำงาน และช่วยพัฒนาศักยภาพในการเก็บข้อมูลชุมชนอย่างเป็นระบบ

6. ช่วยแปลงความรู้ส่วนบุคคลให้เป็นความรู้สาธารณะ โดยความรู้ส่วนบุคคลจะถูกรวบรวมจัดระบบ และนำเสนอให้ชุมชนได้เรียนรู้

บทเรียนสำคัญ:

- เป็นเครื่องมือที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับงานบริการระดับปฐมภูมิได้ดี ทำให้งานบริการสุขภาพสอดคล้องกับวิถีชีวิตและเชื่อมโยงกับชุมชน
- ผลการใช้เครื่องมือทำให้เกิดทัศนคติเชิงบวกต่อการทำงานชุมชน ทำให้มีกรอบที่ชัดเจนในการทำงาน และให้ผลลัพธ์ที่ทำให้สามารถพัฒนางานได้อย่างชัดเจน
- เป็นเครื่องมือที่จะช่วยให้เจ้าหน้าที่ที่มีความละเอียดอ่อนต่อมิติทางสังคมและความเป็นมนุษย์
- เครื่องมือนี้ไม่สมบูรณ์แบบ และตายตัว แต่เป็น “ตัวช่วย” ให้ทำงานชุมชนง่ายขึ้น และควรปรับใช้ให้สอดคล้องกับบริบทของแต่ละพื้นที่

ข้อควรคำนึง:

- เครื่องมือนี้จะใช้ไม่ได้ผลถ้าผู้นำไปใช้ยังไม่เข้าใจขบวนการทำงานในชุมชน
- การนำเครื่องมือชุดนี้ไปใช้ ผู้ใช้ต้องใช้เวลา และทำความเข้าใจในหลักการของเครื่องมืออย่างถ่องแท้ เพราะหากไม่เข้าใจ การนำไปใช้เพื่อให้ได้เพียงข้อมูล อาจจะไม่เกิดประโยชน์ในการนำไปใช้ต่อ

มุมมองจากผู้ใช้:

- “เครื่องมือแต่ละชิ้น ไม่ใช่แค่เข้าใจ ใช้เป็น แต่ต้องสามารถนำไปประยุกต์ ปรับใช้ให้ได้ตามบริบทและสถานการณ์ต่างๆ” (มุนา วงศาโรจน์, โรงพยาบาลนภลัย อ.บางคนที่ จ.สมุทรสงคราม)
- “เครื่องมือ 7 ชิ้น ไม่ใช่เครื่องมือสมบูรณ์แบบและตายตัว ทั้งนี้ ต้องขึ้นกับความเป็นอัตลักษณ์ของแต่ละแห่งเป็นหลัก และการปฏิบัติงานจะต้องมีการปฏิบัติงานที่ไม่จบสิ้น การพัฒนาต้องมีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา” (วรรณชัย คำป่าแล้ว, รพ.สต.บ้านนาเบี้ยหลวง ต.นาโป่ง อ.เถิน จ.ลำปาง)

นานาเทคนิคเครื่องมือสร้างการเรียนรู้

นอกเหนือจากเครื่องมือที่นำเสนอไปก่อนหน้านี้ ยังมีเทคนิค/เครื่องมือสร้างการเรียนรู้อื่นๆ ที่สามารถเอื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการประเมินสุขภาพและพัฒนาชุมชน ซึ่งในที่นี้ได้รวบรวมมานำเสนอให้ทราบพอสังเขป ดังนี้

การจัดเวทีสาธารณะ (public meeting/forum)	
ความสำคัญ	เป็นการจัดประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิดเห็นระหว่างบุคคล องค์กรและเครือข่ายต่างๆ ที่สนใจในประเด็นปัญหาหรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่และในระดับต่างๆ ที่สนใจในประเด็นปัญหา หรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่และในระดับเครือข่าย เป็นเทคนิคที่ช่วยให้การทำประชาพิจารณ์ การสำรวจความคิดเห็นมีความสมบูรณ์ โดยจะมีทั้งการอภิปราย การถาม-ตอบในประเด็นปัญหา การร่วมแสดงความคิดเห็น รวมทั้งการสรุปประเด็นปัญหาร่วมกัน
วัตถุประสงค์	<ul style="list-style-type: none">-เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นของประชาชนที่มีความสนใจในประเด็นปัญหาและกิจกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมที่เป็นปัญหาสาธารณะ-เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นที่จะนำไปสู่การตัดสินใจในทางการเมืองภาคพลเมืองและในกิจกรรมของเครือข่าย-เพื่อการพัฒนากระบวนการประชาสังคม และการรักษาความสัมพันธ์ที่ดี ระหว่างเครือข่ายโดยการมีกิจกรรมร่วมกัน
วิธีการใช้	<ul style="list-style-type: none">-ผู้ประสานงานแจ้งประสานเครือข่าย แจ้งประเด็นปัญหาและกิจกรรมที่จะเกิดขึ้น-ระบุวัน เวลา สถานที่ กิจกรรม และการนำเสนอความคิดเห็นเพิ่มเติม-ดำเนินการตามกิจกรรมตามที่กำหนด โดยการอภิปราย ตั้งคำถาม เสนอข้อมูล และแสดงมติที่ประชุม-สรุปสาระสำคัญร่วมกัน
ประโยชน์	สามารถรับฟังความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ โดยมุมมองที่หลากหลาย และอาจได้วิธีการปฏิบัติที่เหมาะสมจากการหารือร่วมกันและจากเครือข่ายอื่นๆ สามารถพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการเรื่องต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อชุมชน
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างดำเนินการ (กรณีความเห็นไม่ตรงกัน) ถ้าดำเนินการไม่เหมาะสมอาจเป็นการสูญเสียเปล่าด้านงบประมาณ
ตัวอย่างการใช้	ใช้ในการประชุมใหญ่ เช่น การประชุมประจำปี เพื่อระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับ การจัดทำโครงการที่ส่งผลกระทบต่อประชาชน หรือการทำประชาพิจารณ์ในเรื่องที่มีผลกระทบต่อคนส่วนใหญ่ เช่น เรื่องบ่อนคดีโน การคอร์รัปชัน การสร้างโรงงานไฟฟ้า/เขื่อน เป็นต้น

การประชุมกลุ่มย่อย (focus group)	
ความสำคัญ	การประชุมหรือการสนทนากลุ่มย่อย คือ กระบวนการการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องหรือผู้ที่มีความสนใจในประเด็นนั้นๆ ที่มีจำนวนผู้เข้าร่วมพูดคุยประมาณ 8-15 คน โดยมีการตั้งประเด็นคำถามเกี่ยวกับกิจกรรม แผนงาน วิธีการและเป้าหมายของเครือข่ายว่าแต่ละบุคคลมีความคิดเห็นอย่างไร และมีข้อมูลหรือประเด็นไหนที่ควรเพิ่มเติมหรือควรแก้ไข โดยเป็นการประชุม พูดคุยที่เป็นกันเองมากที่สุด เพื่อที่จะทำให้เกิดการทบทวนเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง
วัตถุประสงค์	เพื่อให้ศึกษาถึงข้อมูล ข้อเท็จจริงในประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้น ว่าควรมีการแก้ไขหรือควรเพิ่มเติมกระบวนการพัฒนาอย่างไร จากผู้ที่เกี่ยวข้องในเครือข่าย เพื่อสำรวจความคิดเห็น ทศนคติของผู้ที่เกี่ยวข้องในประเด็นนั้นๆ อย่างลึกซึ้ง เพื่อหาคำตอบในการตัดสินใจเพื่อการดำเนินการเรื่องนั้นๆ เพื่อค้นหาวิธีการที่เหมาะสม จากการแลกเปลี่ยนพูดคุยกลุ่มย่อย
วิธีการใช้	กำหนดการประชุม แง้วัน เวลา สถานที่ หัวเรื่องที่ชัดเจน เชิญผู้เข้าร่วมที่หลากหลายหรือผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ ชี้แจงวัตถุประสงค์ แนวทาง ผลที่คาดว่าจะได้รับ ตามเหมาะสม ดำเนินการสนทนา โดยมีคำถามนำ สรุปความคิดเห็นและสะท้อนให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้รับทราบ
ประโยชน์	เสริมสร้างความเข้าใจในการทำงานของผู้ปฏิบัติงาน ผู้นำ ผู้ที่ให้ทุนฯฯ ได้รับความคิดเห็น และกระบวนการทำงาน รวมทั้งปัญหาอุปสรรค ได้คำตอบหรือเหตุผลที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	ผู้ดำเนินการต้องมีความเข้าใจในกระบวนการ และการซักถามที่ชัดเจน ให้ความเป็นอิสระแก่ทุกคน เพื่อความเข้าใจที่แท้จริง ควรมีการสอบถามและสัมภาษณ์เชิงลึก
ตัวอย่างการใช้	ใช้ในการประชุมเพื่อปรึกษาหารือในเรื่องที่มีความจำเป็นต่อการพัฒนาเครือข่าย เช่น การประชุมเพื่อพัฒนา และหาแนวทางการปรับปรุงโครงการ เป็นต้น

การสนทนาอย่างสร้างสรรค์ (dialogue)	
ความสำคัญ	การสนทนาอย่างสร้างสรรค์ คือ การพูดคุยที่ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ ด้วยการเรียนรู้และตั้งใจฟังอย่างลึกซึ้ง ในที่กลุ่มคนสนทนาด้วยกันภายใต้ความเป็นมิตรภาพและการหลีกเลี่ยงจากอำนาจแห่งการครอบงำและการชักจูงของคู่สนทนา เป็นการสนทนาที่ก่อให้เกิดความถี่ไหลของถ้อยคำ ความคิด ความรู้ และการรับรู้ที่นำไปสู่ความเข้าใจและข้อตกลงร่วมในเส้นทางของการจัดการความรู้
วัตถุประสงค์	- เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นการพูดคุยที่นำไปสู่การสร้างสรรคทางความคิดและวิธีการปฏิบัติ - เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และสติปัญญาในการจัดการตนเองและสิ่งต่างๆ อย่างเหมาะสม - เพื่อศึกษาแบบเจาะลึกในเรื่องที่สนใจและการปรับเปลี่ยนมุมมองในการคิดและการสนทนาที่

การสนทนาอย่างสร้างสรรค์ (dialogue)	
	นำไปสู่ความเป็นมิตรภาพและการเรียนรู้อย่างแท้จริง
วิธีการใช้	<ul style="list-style-type: none"> - กำหนดวัน เวลา สถานที่ ข้อเสนอ และคู่สนทนาหรือกลุ่มคนที่เข้าร่วมพูดคุย ซึ่งอาจมีความแตกต่างกันทั้งวัยวุฒิ คุณวุฒิ (ประมาณ 3-5คน) - เริ่มสนทนาโดยการชื่นชมคู่สนทนา กล่าวความสนใจใคร่รู้ของตนเองและตั้งข้อสังเกตในเรื่องนั้นเพื่อร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน - สนทนาด้วยการฟังอย่างลึกซึ้ง มีให้อคติใดๆ มาครอบงำ ในลักษณะของการถาม-ตอบ และหาคำจำกัดความในเรื่องที่พูด เช่น แนวคิด วิธีการปฏิบัติ - การถามซ้ำ และหาบทสรุป โดยการทบทวน ข้อคิด ความรู้ที่ได้จากการพูดคุย
ประโยชน์	<ul style="list-style-type: none"> - เกิดการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความรู้ ประสบการณ์ - ได้แนวคิด เทคนิคในการปรับความคิด มุมมองในการคิด การฟัง การสนทนา เพื่อประโยชน์ในการทำงานร่วมกัน - ได้ทบทวนแนวคิด ความหมาย และวิธีการทำงานที่เหมาะสม - เกิดความเป็นมิตรภาพระหว่างคู่สนทนา
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	<ul style="list-style-type: none"> - อคติของบุคคลในการสนทนา ที่อาจมีการครอบงำและชักจูงในเรื่องที่สนทนา - ความรู้ มุมมอง แนวคิดของคู่สนทนาที่อาจมีข้อจำกัดในบางเรื่อง - เวลา สถานที่ต้องมีความเหมาะสม และคู่สนทนาที่ไม่มากจนเกินไป
ตัวอย่างการใช้	ใช้ในการสนทนาเพื่อให้เกิดความคิด มุมมอง ความรู้ และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เช่น การพูดคุยเรื่องการจัดการความรู้ของชุมชน การวิเคราะห์ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการวิพากษ์ชุดความรู้ใหม่ เป็นต้น

การสรุปบทเรียน (Lessons learned)	
ความสำคัญ	การสรุปบทเรียน คือ การทบทวนความรู้ ประสบการณ์ที่ได้จากการทำงานตามโครงการและกิจกรรมต่างๆ ของเครือข่าย เพื่อที่จะชวนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และประเมินตนเองอยู่ตลอดเวลา โดยมีความสำคัญ คือ การช่วยให้เครือข่ายนั้นได้ทบทวนถึงแผนงาน วัตถุประสงค์ เป้าหมาย และวิธีการดำเนินการที่เหมาะสม
วัตถุประสงค์	<ul style="list-style-type: none"> - เพื่อช่วยในการติดตาม/ประเมินผลการดำเนินการตามโครงการ และกิจกรรมที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง หรือจากผู้ที่เกี่ยวข้อง - เพื่อเป็นการยกระดับความรู้ และประสบการณ์ที่ได้จากการทำงานมาสู่การพัฒนาเป็นองค์ความรู้ที่สามารถไปใช้ได้ สถานการณ์ต่างๆ - เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในลักษณะการประเมินตนเองที่ต่อเนื่อง
วิธีการใช้	<ul style="list-style-type: none"> - ให้เครือข่ายหรือกลุ่มที่ทำงานร่วมกัน (กลุ่มละ 10-15 คนตั้งแต่ชาวบ้าน ผู้นำ นักวิชาการ นักพัฒนา ฯลฯ) เสนอวาระในการสรุปบทเรียนของการทำงาน ตั้งแต่กระบวนการทำงาน วิธีการ เป้าหมาย ว่ามีความรู้ใหม่เกิดขึ้นหรือไม่ มีปัญหาอุปสรรคหรือไม่ - ประชุมนำเสนอข้อสรุปของแต่ละฝ่ายและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน - ศึกษาเพิ่มเติมเพื่อหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับประเด็นที่มีความขัดแย้ง หรือ หาความรู้ใหม่ที่จะเป็น

การสรุปบทเรียน (Lessons learned)	
	<p>ประโยชน์ต่อการทำงาน</p> <ul style="list-style-type: none"> - สรุปสาระสำคัญของชุดความรู้ เครื่องมือ ที่เหมาะสม - นำชุดความรู้ ข้อค้นพบ ออกเผยแพร่ต่อสาธารณชน
ประโยชน์	<ul style="list-style-type: none"> - ได้มีการทบทวนเป้าหมาย วัตถุประสงค์ และวิธีการทำงานที่เหมาะสม - เครือข่ายเกิดการเรียนรู้ และมีการประเมินตนเองที่ต่อเนื่อง - เป็นเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ และได้องค์ความรู้ที่เหมาะสม
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	<ul style="list-style-type: none"> - ข้อสรุปที่ได้จากเครือข่าย โดยไม่มีเวลาลงพื้นที่ อาจทำให้การสรุปข้อมูลไม่ตรงกับความเป็นจริง - ควรมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายในเครือข่ายการสรุปบทเรียน - ควรมีผู้เชี่ยวชาญในการดำเนินการ และการสรุปข้อมูล
ตัวอย่างการใช้	ใช้ในการสรุปบทเรียนผลการดำเนินการตามโครงการ และกิจกรรมที่เกิดขึ้นของเครือข่าย ทั้งก่อนดำเนินการในระหว่างดำเนินการ และสิ้นสุดการดำเนินการ เช่น การสรุปบทเรียนขององค์กรชาวบ้าน และผู้ปฏิบัติงานที่ทำงานร่วมกับกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม เป็นต้น

การสื่อสารไร้ขีดจำกัด (unlimited communication)	
ความสำคัญ	การสื่อสารไร้ขีดจำกัด คือ กระบวนการสื่อสารผ่านสื่อในทุกระดับและทุกประเภท โดยเป็นการทำงานของเครือข่ายชุมชน เพื่อให้ข้อมูลข่าวสารแก่บุคคลทั่วไป ซึ่งอาจใช้สถานีวิทยุ อินเทอร์เน็ต หรือสื่ออื่นๆ เป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข้อเท็จจริงและการระดมความคิดเห็น โดยเน้นกระบวนการสร้างความรู้ร่วมในการที่จะใช้พลังมวลชนในการขับเคลื่อนสังคมที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่นและสังคมในวงกว้าง
วัตถุประสงค์	<ul style="list-style-type: none"> - เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการรับข้อมูล ข่าวสาร - เพื่อประชาสัมพันธ์ข่าวสาร กิจกรรม และความเคลื่อนไหวของเครือข่ายต่างๆ และกระบวนการทำงานที่มีต่อสังคม - เพื่อรับฟังความคิดเห็นของบุคคลทั่วไปต่อประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม - เพื่อแสดงพลังของภาคประชาชนในการที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา
วิธีการใช้	<ul style="list-style-type: none"> - เครือข่ายหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจัดกรายการทางสื่อมวลชน เช่น สถานีวิทยุ - กำหนดให้สื่อเป็นสื่อหรือสถานีวิทยุของภาคประชาชนหรือของเครือข่ายที่ประชาชนสามารถแสดงความคิดเห็นผ่านทางโทรศัพท์หรือทางสื่ออื่นๆ มีการรายงานข้อมูลข่าวสารในท้องถิ่นหรือที่เกิดขึ้นในประเทศ โดยมีผู้ดำเนินรายการที่มีความรู้ ความสามารถ เป็นที่ยอมรับของประชาชนทั่วไป - มีการเสนอประเด็นข่าวสารที่เกิดขึ้น และตอบข้อสงสัยของผู้ซักถาม - มีการสรุปประเด็นที่เกิดขึ้นในรอบสัปดาห์ รอบเดือน เพื่อให้ประชาชนทราบ - จัดกิจกรรมการพบปะ และการทำสาธารณะประโยชน์ร่วมกัน
ประโยชน์	- เพื่อสร้างกระแสความสนใจของบุคคลทั่วไปในการแสดงความคิดเห็นผ่านสื่อที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่นและการขับเคลื่อนทางสังคม

การสื่อสารไร้ขีดจำกัด (unlimited communication)	
	<ul style="list-style-type: none"> - ได้ทราบถึงแนวคิดและวิธีการแก้ไขปัญหาทางสังคมที่หลากหลาย - ได้สร้างสรรค์สังคมและเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบใหม่ๆ
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	<ul style="list-style-type: none"> - ผู้ดำเนินรายการต้องมีความรอบรู้ในประเด็นที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน และมีความสามารถในการจัดการทางด้านการประชาสัมพันธ์ และการตอบคำถาม - ใช้งบประมาณในการดำเนินการดังกล่าว
ตัวอย่างการใช้	ใช้ในการพัฒนากิจกรรมทางสังคมที่จะเป็นประโยชน์ต่อภาคประชาชนทั่วไปของเครือข่าย เช่น การดำเนินการของสถานีวิทยา จส.100 วิทยุร่วมด้วยช่วยกัน

การจัดการพื้นที่รูปธรรม (area management)	
ความสำคัญ	การจัดการพื้นที่รูปธรรม คือ การมีส่วนร่วมของฝ่ายต่างๆ เพื่อเข้าไปศึกษาและค้นหาคำตอบจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในระดับพื้นที่ โดยใช้กลไกการจัดการแบบเครือข่ายและการศึกษาในลักษณะของสหวิทยาการ เพื่อที่จะนำปรากฏการณ์ในเชิงพื้นที่ไปอธิบายเหตุการณ์ทางสังคม เช่น การอธิบายกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
วัตถุประสงค์	<ul style="list-style-type: none"> - เพื่อค้นหาคำตอบและวิธีการที่เหมาะสมในการจัดการปัญหาในระดับพื้นที่ - เพื่อเป็นการเรียนรู้ร่วมกันของเครือข่ายต่างๆ จากการแก้ปัญหาในพื้นที่ สู่กระบวนการพัฒนาในระดับนโยบาย (เป็นการยกตัวอย่างให้เห็นเป็นรูปธรรม) - เพื่อเป็นสถานที่ศึกษาดูงานและกระบวนการจัดพื้นที่ให้มีความเหมาะสมต่อกระบวนการทำงานแบบเครือข่ายหรือการใช้พลังเครือข่ายในการแก้ไขปัญหา - เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้แนวคิดกระบวนการและเครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนาพื้นที่
วิธีการใช้	<ul style="list-style-type: none"> - ให้เครือข่ายกำหนดพื้นที่ในระดับชุมชนหรือเสดกลุ่มน้ำ เป็นสถานที่ยุทธศาสตร์ของการค้นหาคำตอบและการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง - กำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ แผนงานและกิจกรรมในการจัดการพื้นที่ - พัฒนาเทคนิค เครื่องมือ ที่จำเป็นต่อกระบวนการเรียนรู้ - ค้นหาวิธีการ เครื่องมือและคำตอบที่เหมาะสมต่อการพัฒนาในระยะยาว - สรุปกระบวนการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่สามารถนำไปอธิบายปรากฏการณ์อื่นๆ ได้
ประโยชน์	<ul style="list-style-type: none"> - ได้ทราบถึงกระบวนการพัฒนาเครือข่ายและการพัฒนาในระดับพื้นที่ชัดเจน - ได้ทราบถึงเทคนิค วิธีการ เครื่องมือที่นำไปใช้ในการพัฒนาพื้นที่ - ได้ทราบถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของเครือข่ายต่างๆ ที่ลงไปในพื้นที่ และการใช้พื้นที่เป็นกรณีศึกษา ว่าเครือข่ายควรมีการพัฒนาในเชิงพื้นที่หรือไม่ - อธิบายถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่อการนำเสนอในระดับนโยบายได้
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	<ul style="list-style-type: none"> - การจัดการพื้นที่รูปธรรม ต้องมีความชัดเจนว่า การพัฒนาในระดับพื้นที่มีประโยชน์อย่างไร และจะเชื่อมโยงกับกระบวนการทำงานของเครือข่ายอย่างไร - การใช้เทคนิคในบางพื้นที่อาจมีข้อจำกัดที่จะนำไปอธิบายในพื้นที่/สังคมอื่น - ข้อจำกัดทางด้านกฎหมายอาจมีผลต่อการปฏิบัติในพื้นที่

การจัดการพื้นที่รูปธรรม (area management)	
ตัวอย่างการใช้	ใช้พื้นที่รูปธรรมเพื่อการศึกษาเรียนรู้จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่และนำไปสู่การอธิบายต่อสังคมในวงกว้าง เช่น การค้นหาคำตอบและการจัดการพื้นที่บริเวณป่าชายเลนของกลุ่มต่างๆ ที่ใช้พลังของเครือข่ายในการแก้ไขปัญหา

การจัดประเด็นปัญหาเร่งด่วน (hot issue management)	
ความสำคัญ	การจัดการประเด็นปัญหาเร่งด่วน คือ การที่เครือข่ายเข้าไปศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้ได้คำตอบจากประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับประชาชน ในกรณีที่มีประเด็นปัญหาเกิดขึ้นอย่างเร่งด่วน โดยเป็นการสำรวจความคิดเห็นของทุกฝ่ายว่าจะดำเนินการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นอย่างไร รวมทั้งมีการจัดการกระบวนการนำเสนอแนวทางการแก้ไขต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างเร่งด่วน
วัตถุประสงค์	<ul style="list-style-type: none"> - เพื่อสำรวจความคิดเห็นของประชาชนทั่วไป ต่อปัญหาสาธารณะที่ประชาชนเห็นว่าควรแก้ไขอย่างเร่งด่วนและอาจมีผลกระทบต่อคนส่วนใหญ่ - เพื่อให้ข้อเสนอแนะและข้อมูลทางเลือก ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อที่จะนำไปแก้ไขปัญหที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน
วิธีการใช้	<ul style="list-style-type: none"> - ศูนย์ประสานงานของเครือข่าย เตรียมแบบสอบถามในประเด็นปัญหาที่เร่งด่วน เพื่อสำรวจความคิดเห็นของประชาชน - ศึกษาข้อมูลในพื้นที่โดยการกระจายแบบสอบถามให้เครือข่ายต่างๆ เพื่อศึกษาข้อมูลและสำรวจความคิดเห็น โดยวิธีการที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ - ใช้ร่วมกับวิธีการสื่อสารไร้ขีดจำกัด - วิเคราะห์ข้อมูล นำเสนอข้อมูลต่อสาธารณชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง - นำข้อสรุปไปสู่การแก้ไขปัญหาในพื้นที่ในลักษณะการทำงานของเครือข่าย
ประโยชน์	<ul style="list-style-type: none"> - ทราบถึงประเด็นปัญหาที่เดือดร้อนเร่งด่วนและปัญหาที่สนใจของประชาชน - ได้รับทราบความคิดเห็นของภาคประชาชนต่อประเด็นนั้นๆ - ทราบถึงพลังเครือข่ายที่อยู่ในพื้นที่ต่างๆ ในการรวบรวมข้อมูล - ช่วยบรรเทาปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ประชาชน ในกรณีปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างเร่งด่วน - ได้รับทราบข้อสรุปที่จะนำไปสู่การจัดเวทีสาธารณะ และการทำประชาพิจารณ์
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	<ul style="list-style-type: none"> - กระบวนการเหมือนการสำรวจความคิดเห็นทั่วไป ถ้าไม่มีการสานต่อหรือการไปสู่การปฏิบัติเป็นรูปธรรมอาจทำให้เกิดกิจกรรมดังกล่าวขาดความเชื่อถือ - กระบวนการสำรวจควรทำให้ถูกต้องตามหลักวิชาการ (การสุ่มตัวอย่าง) - เครือข่ายได้ประโยชน์น้อยถ้าเป็นเพียงการสำรวจความคิดเห็นอย่างเดียว
ตัวอย่างการใช้	ใช้ในการสำรวจความคิดเห็นต่อประเด็นปัญหาที่เร่งด่วนของภาคประชาชน เช่น การสำรวจความคิดเห็นเกี่ยวกับการยกเลิกการค้าอาวุธปืน การสำรวจความคิดเห็นของประชาชนต่อกระบวนการทำงานและการจัดโครงการของภาครัฐ เป็นต้น

การจัดศูนย์ข้อมูลข่าวสารและการเรียนรู้ (information center)	
ความสำคัญ	การจัดการเครือข่ายจำเป็นต้องมีศูนย์ประสานงาน ศูนย์ข้อมูลข่าวสาร และศูนย์กลางแห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อเป็นที่แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความรู้ของบุคคลในเครือข่ายและบุคคลทั่วไปที่สนใจในกิจกรรมของเครือข่าย การจัดให้มีศูนย์ดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นถึงความพร้อมของเครือข่ายที่จะทำงานได้อย่างเป็นระบบ และมีเจ้าภาพหรือมีผู้รับผิดชอบที่ต่อเนื่องใน การที่จะติดต่อประสานงานให้กิจกรรมนั้นสำเร็จลุล่วงไป
วัตถุประสงค์	<ul style="list-style-type: none"> - เพื่อให้มีสถานที่บริการข้อมูล ข่าวสาร และสถานที่แลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน - เพื่อให้มีสถานที่เก็บรวบรวมข้อมูลและผลการดำเนินการของเครือข่าย - เพื่อเป็นสถานที่ประชาสัมพันธ์กิจกรรม ความเคลื่อนไหวของเครือข่าย - เพื่อเป็นที่ทำงานของเครือข่าย (สำนักงานเลขานุการ)
วิธีการใช้	<ul style="list-style-type: none"> - คณะทำงานของเครือข่ายกำหนดสถานที่ที่เหมาะสม เพื่อเป็นศูนย์รวมการทำงานของเครือข่าย - จัดหา วัสดุ อุปกรณ์เท่าที่จำเป็นต่อการใช้ในสำนักงานของเครือข่าย - จัดทำสื่อที่บ่งบอกถึงความเป็นศูนย์การเรียนรู้ของเครือข่าย - มีระบบการบริหารจัดการความรู้ศูนย์ประสานงาน/ศูนย์ข้อมูลข่าวสารที่เหมาะสมกับระดับการทำงาน of เครือข่าย - พัฒนาศูนย์ข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่องรวมถึงพัฒนากระบวนการเชื่อมโยงกับเครือข่ายอื่นๆ
ประโยชน์	<ul style="list-style-type: none"> - ใช้เป็นที่รวบรวมข้อมูล ผลการดำเนินการของเครือข่าย - ใช้เป็นเวทีย่อยเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ข้อมูลข่าวสารของเครือข่าย - เป็นสำนักงานที่มีระบบการทำงานในฐานะเจ้าภาพงานของเครือข่าย
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นการสร้างวัฒนธรรมการบริหารแบบองค์กรในการจัดการเครือข่าย - ใช้งบประมาณมากในการจัดตั้งศูนย์ข้อมูล ข่าวสาร - เป็นการทำงานที่ยึดพื้นที่เป็นศูนย์กลาง - ควรให้ทุกฝ่ายเป็นเจ้าภาพร่วมกัน เพื่อมิให้เครือข่ายใดเครือข่ายหนึ่งครอบงำหรือเป็นเจ้าภาพของศูนย์ข่าวสารทั้งหมด
ตัวอย่างการใช้	ใช้เป็นทำงาน พบปะแกนนำของเครือข่าย โดยที่ทุกฝ่ายสามารถเข้ามาใช้บริการเพื่อจะได้มีการติดต่อ ประสานงาน และแลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิดเห็น และเป็นสถานที่รวบรวมข้อมูลของเครือข่าย

แผนผังแมงมุม (spider diagram)	
ความสำคัญ	เป็นเครื่องมือที่ใช้วิเคราะห์ประสิทธิภาพของการทำงาน และการให้บริการของหน่วยงานจากโครงสร้างและระบบงานขององค์กรหรือเครือข่าย โดยเปรียบเทียบกับหน่วยงานที่ให้บริการในลักษณะเดียวกัน เพื่อศึกษาข้อได้เปรียบเสียเปรียบของโครงสร้างระบบงาน ซึ่งนำไปสู่การ

แผนผังแมงมุม (spider diagram)	
	วิเคราะห์หาแนวทางปรับปรุงโครงสร้างและระบบให้ดีขึ้น โดยการกำหนดแผนผังแบบใยแมงมุม จะช่วยให้เกิดความเข้าใจกระบวนการทำงานของเครือข่ายและการทำงานในเชิงพื้นที่ เพื่อที่จะนำไปสู่การจัดการเครือข่ายที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น
วัตถุประสงค์	<ul style="list-style-type: none"> - เพื่อจัดโครงสร้างบริหารจัดการเครือข่ายที่มีประสิทธิภาพ - เพื่อยกระดับการจัดโครงสร้างในรูปแบบต่างๆ ให้เป็นรูปธรรม - เพื่อพัฒนาเครือข่ายที่มีความสอดคล้องกันกับประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น - เพื่อเสริมสร้างกระบวนการทำงานที่สอดคล้องกับการบริหารจัดการองค์กร
วิธีการใช้	<ul style="list-style-type: none"> - แกนนำเครือข่ายกำหนดแผนผัง หรือกรอบในการทำงานโดยวิธีการดังนี้ - ศึกษาข้อมูลของเครือข่าย ทั้งในเชิงพื้นที่ ข้อมูล และประเด็นกิจกรรม - เรียงลำดับความสำคัญของกิจกรรม และกระบวนการพัฒนาที่เหมาะสม - จัดกลุ่มพื้นที่ ประเด็นปัญหา กิจกรรม และกระบวนการพัฒนาที่เหมาะสม - จัดโครงสร้างการบริหารจัดการเครือข่ายตามความสามารถของแต่ละเครือข่าย - จัดทำแผนผังที่เหมาะสมกับกระบวนการทำงานของเครือข่าย - พัฒนาระบบการบริหารจัดการเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง
ประโยชน์	<ul style="list-style-type: none"> - ทราบถึงกิจกรรม และความเคลื่อนไหวของเครือข่าย - ทราบถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นทั้งในเชิงพื้นที่และประเด็นการทำงานของเครือข่าย - สามารถช่วยให้เข้าถึงแผนผังที่เชื่อมโยงกับเครือข่าย/หน่วยงานอื่นๆ - สามารถนำไปวิเคราะห์สถานการณ์ในภาพรวมอย่างชัดเจน
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นการสร้างกระบวนการทำงานแบบโครงสร้างที่อาจขาดความยืดหยุ่น - ผู้จัดทำต้องมีความเข้าใจที่ชัดเจนเพื่อนำไปวิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้น
ตัวอย่างการใช้	ใช้เพื่อการวางแผนผังการทำงานของเครือข่ายที่เกิดขึ้น ทั้งในเชิงพื้นที่กิจกรรม และประเด็นปัญหาของเครือข่าย รวมทั้งการตรวจสอบความเคลื่อนไหวของเครือข่ายว่าดำเนินไป ณ จุดใดบ้าง มีปัญหาอุปสรรคอย่างไร เครือข่ายอื่นได้กระทำการต่อเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างไร เป็นต้น

Social Mapping	
ความสำคัญ	<ul style="list-style-type: none"> - การทำแผนที่ทางสังคม เช่น แผนที่หมู่บ้าน อำเภอ จังหวัด เพื่ออธิบายความเชื่อมโยงของคน ธรรมชาติและสังคม ที่เป็นไปภายใต้เงื่อนไข สถานการณ์ต่างๆ ภายใต้ขอบเขตของวัตถุประสงค์ของการใช้เครื่องมืออื่นๆ (ตามบริบท ฐานคน ฐานคิด ฐานงาน) - การทำแผนที่แสดงเส้นทางการเคลื่อนไหวของความรู้หรือทุนในชุมชน เพื่อใช้กำหนดบทบาทหน้าที่ของ คน ผู้รู้ ในสังคมหรือชุมชน การพัฒนาความรู้ความสามารถ เพื่อการใช้ประโยชน์ในการทำงาน งานพัฒนา หรือสนองตอบวัตถุประสงค์/เป้าหมายของตนเอง - เป็นการนำข้อมูลมาจัดระบบความสัมพันธ์ แจกแจงรายละเอียด ให้เห็นตำแหน่งที่ต้องการใช้

Social Mapping	
	<p>ประโยชน์ และนำมาเชื่อมโยงกับกระบวนการทำงาน รวมถึงเพื่อประกอบการตัดสินใจในการวางแผนการทำงานและนำเสนอข้อมูลการทำงานที่สามารถทำให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนเป็นรูปธรรม</p> <ul style="list-style-type: none"> - เป็นเครื่องมือที่ช่วยในการทำงานกับชุมชนเพื่อสร้างความสัมพันธ์บนฐานความรู้ของกลุ่มเป้าหมายที่เราต้องการเชื่อมโยงกับข้อมูลเดิมที่เรามีอยู่
วัตถุประสงค์	สำรวจทุนทางสังคมและวัฒนธรรม ระดับความสัมพันธ์ของชุมชน ความเคลื่อนไหวทั้งอดีต ปัจจุบันและวางแผนงานพัฒนาในอนาคต
วิธีการใช้	เริ่มต้นตั้งแต่การคัดเลือกผู้เข้าร่วมปรึกษาหารือเพื่อระดมสมอง ซึ่งประกอบด้วยแกนนำชุมชน ผู้มีส่วนได้เสียจากภาคที่เกี่ยวข้องที่จะนำข้อมูลไปใช้ การใช้แผนภาพ (Flipchart) สำหรับการบันทึก การเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้เล่าถึงทุนและประสบการณ์ และระบุประเด็นเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นข้อมูลชุมชน (ผ่านประสบการณ์ตนเอง) เช่น ประเด็นการพัฒนาหมู่บ้าน การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ ประเด็นที่ควรพัฒนาเพิ่มเติม ผู้มีส่วนได้เสียเชื่อมโยงเหตุการณ์เพิ่มเติมจากจุดที่มองเห็น และสุดท้ายร่วมสะท้อนความสัมพันธ์ของแต่ละประเด็นเพื่อให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกันและกัน
ประโยชน์	<ul style="list-style-type: none"> - ทราบถึงทุน กิจกรรม และความเคลื่อนไหวของชุมชน - ทราบถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นทั้งในเชิงพื้นที่และประเด็นการทำงานของชุมชน - สามารถช่วยให้เข้าถึงแผนพัฒนาที่เชื่อมโยงกับเครือข่าย/หน่วยงานอื่นๆ - สามารถนำไปวิเคราะห์สถานการณ์ในภาพรวมอย่างชัดเจน
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	<ul style="list-style-type: none"> - การคัดเลือกกลุ่มคนเข้าวิเคราะห์ social map ต้องหลากหลาย ไม่เกิดอคติ - ผู้จัดทำต้องมีความเข้าใจที่ชัดเจนเพื่อนำไปวิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้น
ตัวอย่างการใช้	การจัดทำ social mapping เพื่อวางแผนยุทธศาสตร์จังหวัด การวางแผนโครงการวิจัย โดยเฉพาะมีการใช้แพร่หลายในการประเมินศักยภาพชุมชนในโครงการวิจัยท้องถิ่นของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย

บัญชีครัวเรือน													
ความสำคัญ	เป็นเครื่องมือการบริหารจัดการด้านการเงินในครัวเรือนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น สอดคล้องกับการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ ความพอเพียงหรือความประมาณ ความมีเหตุผล และการสร้างภูมิคุ้มกันในการรับมือกับผลกระทบต่างๆ อันเกิดจากความเปลี่ยนแปลง												
วัตถุประสงค์	เพื่อให้ผู้บันทึกทราบรายได้ ค่าใช้จ่าย และยอดเงินคงเหลือรายวันของตนเองและครอบครัว ผู้การวางแผนวิเคราะห์และวางแผนการใช้จ่ายอย่างรอบคอบ เกิดการประหยัดอดออม ไม่ก่อภาระหนี้สิน												
วิธีการใช้	<p>จัดทำแบบฟอร์มหรือตารางการบันทึกบัญชีครัวเรือนไว้ในสมุดหรือกระดาษเหลือใช้ตามต้องการ ดังนี้</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="width: 15%;">วันที่</th> <th style="width: 25%;">รายการ</th> <th style="width: 10%;">รับ</th> <th style="width: 10%;">จ่าย</th> <th style="width: 10%;">คงเหลือ</th> <th style="width: 25%;">หมายเหตุ</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td> </td> <td> </td> <td> </td> <td> </td> <td> </td> <td> </td> </tr> </tbody> </table>	วันที่	รายการ	รับ	จ่าย	คงเหลือ	หมายเหตุ						
วันที่	รายการ	รับ	จ่าย	คงเหลือ	หมายเหตุ								

บัญชีครัวเรือน							
	รวมรับ จ่าย และ ยอดคงเหลือยก ไป						
ประโยชน์	<ul style="list-style-type: none"> -สามารถนำข้อมูลมาใช้ในการบริหารจัดการการเงิน หรือวางแผนการใช้จ่าย -สามารถควบคุมพฤติกรรมค่าใช้จ่ายของตนเองได้ โดยการลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น -เพิ่มเงินออม ลดหนี้สิน และเป็นกำลังใจในการหารายได้สู่ครอบครัว 						
ข้อจำกัด/เงื่อนไข	<ul style="list-style-type: none"> -ขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดทำ -ความเข้าใจผิดในการบันทึกรายการบัญชี เช่น คิดว่าหนี้สินเป็นรายงาน ซึ่งจะนำไปสู่ความผิดพลาดในการบริหารจัดการด้านการเงิน -การเขียน การบวกหรือการลบจำนวนเงินผิด หรือการลืมบันทึกรายการ 						
ตัวอย่างการใช้	<p>ในระดับหน่วยงานมีการบันทึกบัญชี เพื่อวัดผลการดำเนินงานของกิจการด้านธุรกิจ ซึ่งเป็นเครื่องมือหนึ่งในการบริหารงานและตัดสินใจของผู้บริหาร นอกจากนี้ สามารถประยุกต์ใช้การบันทึกบัญชีในระดับบุคคลและครอบครัว ที่เรียกว่า บัญชีครัวเรือน เพื่อสร้างประโยชน์ในการบริหารค่าใช้จ่ายดังกล่าว</p>						

ทิ้งท้าย

เมื่อท่านได้อ่านถึงตรงนี้ คงจะเข้าใจแล้วว่า เครื่องมือต่างๆ ที่หนังสือเล่มนี้นำเสนอ ไม่ได้หมายถึงเทคนิคเครื่องมือต่างๆ ไป แต่ล้วนเป็นเครื่องมือเพื่อช่วยให้เกิดวิคิด วิธีการเรียนรู้ ช่วยสร้างการเข้าใจสถานการณ์ต่างในชุมชน และสามารถจัดการเรียนรู้ที่ขยายวงในกลุ่มต่างๆ ของชุมชนเพื่อพัฒนาระบบสุขภาพชุมชนได้ต่อไปในอนาคต ซึ่งจากการสรุปบทเรียนเชิงปฏิบัติการร่วมกันของเครือข่ายคนทำงานทางชุมชนและสังคม มีข้อค้นพบร่วมว่า ดังนี้

- ในพื้นที่ที่มีการประยุกต์ใช้เครื่องมือที่หลากหลาย อาจจะเชื่อมโยงกันบ้างในแง่การมีอยู่ของเครื่องมือ แต่ยังมีข้อจำกัดด้านการประยุกต์ใช้เครื่องมืออย่างบูรณาการ พื้นที่ที่มีผู้นำมีประสบการณ์มักจะทดลองเรียนรู้ และพัฒนาเลือก รับ ปรับ ประยุกต์ใช้ได้อย่างเข้มข้น และเกิดการมีส่วนร่วมของผู้นำและชุมชนได้ดีมากกว่าพื้นที่ที่ผู้นำยังมีประสบการณ์น้อย ซึ่งเป็นการเรียนรู้ด้วยการคิด ทำ ทบทวนอย่างต่อเนื่อง ด้วยกระบวนการของชุมชนเอง

- การใช้เครื่องมือจำเป็นต้องเปิดพื้นที่สาธารณะในชุมชน เพื่อให้ผู้นำทั้งทางการและไม่ทางการ รวมทั้งประชาชนในชุมชนกลุ่มต่างๆ ได้มีส่วนร่วมในการพูดคุยได้อย่างอิสระ และเข้าถึงได้อย่างเป็นธรรมชาติ หลายกรณีที่ใช้พื้นที่กลางของชุมชนผ่านกิจกรรมทางสังคมที่ทุกกลุ่มในชุมชนสามารถพบปะ แลกเปลี่ยนข้อมูล ความเห็นได้สะดวก

- เครื่องมือทุกชิ้นส่งเสริมให้เกิดพื้นที่การแสดงออกของคนในชุมชนด้วยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และส่งเสริมให้ชุมชนได้แสดงบทบาทของตนเอง ทั้งนี้ ต้องสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพูดคุยอย่างสม่ำเสมอ จนสามารถยกระดับไปสู่การสร้างข้อตกลง และข้อสรุปของการดำเนินงานเรื่องต่างๆ ในชุมชนได้ นอกจากนี้ กระบวนการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นยังต้องการหนุนเสริมจากทีมพี่เลี้ยงทั้งในชุมชนและนอกชุมชน

- การใช้เครื่องมืออย่างมีส่วนร่วมเพื่อการประเมินสุขภาพชุมชนทำให้เกิดกลุ่มต่างๆ ที่นอกเหนือจากการให้บริการสุขภาพ เช่น เกษตรอินทรีย์สิ่งแวดล้อมชุมชน กลุ่มออมทรัพย์และกองทุนสวัสดิการชุมชน กลุ่มเหล่านี้สะท้อนรูปธรรมการพบปะ การสร้างความสัมพันธ์ การแลกเปลี่ยน การทำงานร่วมกัน ไม่เพียงเท่านั้น ยังเป็นพื้นที่ที่สามารถแสดงศักยภาพและสร้างความมั่นใจของกลุ่ม รวมถึงสร้างโอกาสในการเชื่อมโยงหรือการพัฒนาต่อยอดเรื่องต่างๆ ในชุมชนได้

- กลุ่มแกนนำหรือผู้นำการใช้เครื่องมือต้องมีความชัดเจนในเป้าหมายและสามารถประยุกต์ใช้เครื่องมืออย่างยืดหยุ่น ไม่ยึดติดกับรูปแบบและข้อกำหนดของเครื่องมือมากเกินไป แกนนำจากกลุ่มคนหรือองค์กรต่างๆ ในชุมชนต้องมีพื้นฐานของความสัมพันธ์เดิม และสนใจงานพัฒนา ทั้งนี้อาจเริ่มจากกลุ่มเจ้าหน้าที่สาธารณสุข ชุมชนหรือท้องถิ่นก่อน

- จุดเริ่มการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไร ชุมชนจะเริ่มต้นจากผลงานที่เป็นชิ้นเล็ก เคลื่อนจากจุดเล็ก แล้วค่อยๆ ขยายความคิด ขยายเครือข่ายในชุมชน และขยายผลงานให้ใหญ่ขึ้น เพื่อให้สามารถตอบสนองต่อปัญหาและสถานการณ์ที่เป็นประเด็นในชุมชน

- ผู้ใช้เครื่องมือต้องกล้า และใจเย็นพอที่จะเปิดวงคุย และให้ชาวบ้านได้คุยกันเอง โดยไม่มีการแทรกแซง ไม่คิดโครงการให้ หรือตั้งต้นด้วยการทำงานที่พยายามตอบสนองตัวชี้วัดต่างๆ ในทางตรงกันข้ามต้องจัดพื้นที่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พูดคุย นำเสนอ และพัฒนาศักยภาพ ด้วยรูปแบบที่หลากหลาย เช่น การจัดประชุม ศึกษาดูงาน อบรมอย่างเป็นทางการและไม่ทางการ ทั้งในและนอกพื้นที่อย่างเหมาะสมและสม่ำเสมอ

สุดท้ายนี้ ความสำคัญของเครื่องมือเพื่อการพัฒนา รวมไปถึงการประเมินสุขภาพชุมชน คือ ต้องเข้าใจว่า จุดประสงค์ของการประยุกต์ใช้เครื่องมือแต่ละชนิดเป็นไปเพื่อหนุนเสริมกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน และกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับชุมชน โดยต้องมีการกำหนดโจทย์ เป้าหมาย และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างชัดเจน จึงจะทำให้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันมีความเด่นชัดและสอดคล้องกับบริบทสถานการณ์ของชุมชน นอกเหนือจากนี้ ควรมีการปรับปรุงพัฒนาต่อยอดเครื่องมือสร้างกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและหลากหลาย ภายใต้กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักปฏิบัติการในหลากหลายพื้นที่